

**КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕОГРАФІЇ, ТУРИЗМУ ТА ІСТОРІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ та ПРАВОЗНАВСТВА
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО
ПЕДУНІВЕРСИТЕТУ**

**V-ті
Історико-краєзнавчі читання**

***КРИВОРІЗЖЯ:
ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...***

18 квітня 2019 року

ТОМ 2

Кривий Ріг — 2019

**УДК
908(477.63)(082)
К 82**

МАТЕРІАЛИ П'ятих Історико-краєзнавчих читань «КРИВОРІЖЖЯ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...». Том 2 / Ред.кол.: к.і.н., доц. Н.А.Печеніна (голова); к.і.н., доц. А.В.Тарасов; к.і.н. Р.П. Шляхтич; В.А. Фінічева (упорядник). Кривий Ріг, 2019. 96 с. з іл..

Матеріали подаються в авторській редакції.

До збірника увійшли матеріали доповідей учасників V-х Історико-краєзнавчих читань «Криворіжжя: погляд у минуле...», а також заявлені до участі у роботі секційних засідань матеріали, що презентують різні аспекти та хронологічні проміжки історичного минулого Криворіжжя. Значний масив матеріалу, що є результатом як наукових, так і аматорських досліджень, спрямовані на персоналізацію історії рідного краю.

Для широкого кола читачів, які мають інтерес до історії Криворіжжя.

З М І С Т :

Дослідження музейних працівників, краєзнавців: серед.ХХст.-сьогодення

Фінічева В.А. <i>ПОВОЄННА ВІДБУДОВА КДПУ У ПОСТАТЯХ: Катерина Павлівна ЧУБИНСЬКА (до 120-річчя від дня народження)</i>	4
Дробот А. О., Чубенко А. Є. <i>КІНО ТА ЛІТЕРАТУРА ЯК ФОРМИ ДОЗВІЛЛЯ СТУДЕНТІВ КРИВОРІЖЖЯ ПОЧ. 60-Х РР. ХХ СТ. (НА ОСНОВІ ОПРАЦЮВАННЯ АНКЕТНИХ ДАНИХ КГРІ)</i>	12
Чурко Г. Ф. <i>КРИВОРІЗЬКА ПРОСВІТЯНКА (ПАМ'ЯТІ ЛЮДМИЛИ ЗУБКО ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ)</i>	19
Петренко В. В. <i>ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ «КОЛЛЕКЦИОНЕР КРИВБАССА»</i>	24

Краєзнавчі розвідки здобувачів, студентської та учнівської молоді

Товстоляк Наталія <i>ПРОБЛЕМА РОЗМІЩЕННЯ САДОВО-ПАРКОВИХ НАСАДЖЕНЬ КРИВОРІЖЖЯ ЯК РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)</i>	29
Бабюк Марія <i>ВІДОМИЙ КРИВОРІЗЬКИЙ ПРОМИСЛОВЕЦЬ І МЕЦЕНАТ СЕРГІЙ КОЛАЧЕВСЬКИЙ</i>	35
Паньків Катерина <i>ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГУМАНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ Ф. НАНСЕНА НА ТЕРИТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО ПОВІТУ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 20-х рр. ХХ ст.</i>	41
Прожижко Ілля <i>ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ Н. МАХНА, ЇХ ОЗБРОЄННЯ ТА ТАКТИКА ВЕДЕННЯ ВІЙНИ</i>	50
Щербак Ярослав <i>КУЛЬТУРНО – ОСВІТНЄ ЖИТТЯ КРИВОРІЖЖЯ ПЕРІОДУ ОКУПАЦІЇ</i>	58
Москаленко Наталя <i>ЗАХОДИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В КОМУНАЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ ТА СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ (за матеріалами легальної преси Кривого Рога та Кам'янського 1941–1943 рр.)</i>	64
Греков Денис <i>ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ КРИВОРІЖЖЯ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ДЗВІН» 1941-1943 РР.</i>	73
Кутьков Владислав <i>ЖИТТЯ, НАУКОВО-ІСТОРИЧНА ТА КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ЛОГВИНОВИЧА ВАРГАТЮКА (до 100-річчя від дня народження)</i>	78
Шостак Тетяна <i>ІСТОРІЯ ПЕРЕТВОРЕНЬ: ВІД РОБІТНИЧОГО КЛУБУ ДО ХРАМУ СВЯТОГО ПЕРВОМУЧЕНИКА І АРХІДІЯКОНА СТЕФАНА</i>	83
Мішака Богдан <i>ЛЮДИНА І СТАЛЬ (ПАМ'ЯТІ В.М.ГУРОВА)</i>	89

Презентаційні матеріали

Веретик Олександр <i>З ІСТОРІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА КРИВОРІЖЖІ: ДО 100-РІЧЧЯ КРИВОРІЗЬКОЇ ШКОЛИ №8»</i>	94
---	----

Фінічева В.А.,
працівник музею історії навчального закладу,
Криворізький державний педагогічний університет

ПОВОЄННА ВІДБУДОВА КДПУ У ПОСТАТЯХ:
Катерина Павлівна ЧУБИНСЬКА
(до 120-річчя від дня народження)

Прізвище Чубинські в Україні та світі асоціюються з такими дефініціями як «видатний українець», «патріот», «національна ідея», «відданість справі», «служіння країні і її народу». І на сьогодні численні представники цього славетного роду для багатьох уособлені у постаті Павла Платоновича Чубинського – вченого-етнографа, громадського діяча, автора тексту, що став гімном України. Та Чубинські – талановиті і багатогранні в своїй талановитості, відзначились в усіх основних суспільних сферах життя: економічій, соціальній, політичній та духовній. Також представникам цього, визначного для української історії, роду було притаманне подвижництво - не як щось виняткове, а як спосіб життя. Вибудові родовідного древа, опрацьовуючи стоси архівних справ у нескінченній черзі відряджень до установ українських та російських, столичних та перефірійних, присвятила своє життя Катерина Павлівна Чубинська (1899-1986). Її подвижницькі порухи у прагненні відродити чесне ім'я свого діда, вченого і просвітянина П.П. Чубинського, яке за часів тоталітарної компартійно-радянської системи було *persona non grata*, акумулюються у роботі над книгою, що починається саме історією рода. Жодним чином, не зменшуючи значущості цієї життєвої справи дослідниці славетного роду, автор цієї публікації має намір висвітлити саме професійну, освітянську діяльність К.П.Чубинської. У поле дослідження потрапляє період її викладацької роботи у Криворізькому

педагогічному інституті, що хронологічно обмежується з жовтня 1944-го по березень 1948-го.

Джерельною базою даної розвідки окрім матеріалів архіву Криворізького державного педагогічного університету стали публікації кийвських авторів П.Чередниченка та С.Цушка.

Кривий Ріг – стало першим містом в Україні, куди К.П.Чубинська повертається з «добровільного заслання». Майже 10 років вона змушена була через своє непролетарське соціальне походження знаходитися за межами України, на узбецькій землі. На початку 1935-го року вона переїздить до Ташкенту з хворою матір'ю Марією Володимирівною та молодшим сином Володимиром, в той час як старший син Павло залишається разом з батьком. Одружившись в 1927-му році з освітянином Дмитром Вишневським, разом вчителювали на Київщині; у важкі роки громадянської війни та голоду 1932-1933-х років опікувалися долею дітей-сиріт. На початку 1930-х років К.Чубинська потрапляє під пильне око компетентних органів через активні намагання вирішити у владних кабінетах питання допомоги голодуючим дітям. Як результат, Катерину Павлівну звільняють з роботи та виключають з профспілки. Подібні санкції застосовуються і до чоловіка. Лише його авторитет серед учнів та батьків, котрі виступили на його захист, повертають Д.Вишневського на посаду директора школа, яку він обіймав той час [11]. Спостерігаючи як в країні репресивна машина набирає обертів і розуміючи свою незахищеність перед нею, подружжя приймає рішення про розлучення і від'їзд К.П.Чубинської з України.

Її повернення на батьківщину стало можливим в умовах відновлення, на вже звільнених від фашистської окупації українських територіях,

роботи вищих освітніх закладів, що супроводжувалось гострою нестачею викладацьких кадрів.

Криворізький педагогічний інститут запрацював у червні 1944-го року, саме цим місяцем датуються перші повоєнні накази по навчальному закладу, якими координувалось вирішення організаційних питань та кадрові призначення [9]. Одним з таких наказів, датованим 09 жовтня 1944-го року Чубинська Катерина Павлівна зарахована на посаду викладача російської літератури та в.о.завідувача кафедри української та російської літератури [1].

Навчальні заняття для студентів Криворізького педагогічного інституту розпочались 01 жовтня 1944-го року. Довоєнний навчальний корпус інституту був зруйнований під час відступу військових частин німецько-фашистської армії, відбудові не підлягав, а тому навчання студентів проходило в довоєнному приміщенні однієї з криворізьких шкіл (сучасна пл. Визволення).

Після навчальних занять колективи викладачів та студентів відбудовують навчальні приміщення, ремонтують меблі, обладнують студентські гуртожитки та їдальню тощо. «Условия для учебы были сложные... Все это на фоне послевоенной разрухи, жестокого голода. Нам, студентам, приходилось самим ремонтировать учебные здания, общежитие, часто выезжать на работы в окрестные колхозы... Во всех делах тон задавали бывшие фронтовики... [4]».

Разом зі студентами на відбудові працював і молодший син К.П.Чубинської – Володимир (до Кривого Рогу приїхала з обома синами, старшого, Павла, який певний час мешкав з батьком, забрала до себе з початком Великої Вітчизняної війни): «Володя... став працювати на відновленні чотириповерхової школи, де розмістився інститут (нова

будова, зведена 1939 року¹, була підірвана німцями під час відступу). Працював ударно (в єдиних штанах), замурував вікна (скло студенти діставали в мізерній кількості, допомагаючи розвантажувати матеріали, що надходили на відбудову рудників – туди кинули все: матеріали, продовольство, американські подарунки)».

Переважна більшість викладачів мала навчальне навантаження обсягом більше ставки, підтвердження чого знаходимо і у спогадах К.П.Чубинської: «...навантаження було велике: крім запланованої півтори ставки, я ще мала п'ятсот годин. Річ у тім, що мені довелося читати усі літературні дисципліни на трьох курсах філологічного російського відділення та ще російську мову на другому курсі українського відділення» [10]. Вже з наступного 1945/1946 навчального року кількість викладачів в КПІ збільшилась на 20%, а на кінець першої повоєнної п'ятирічки ця цифра зростає удвічі.

Попри усі труднощі – матеріальні негаразди, фізичну виснаженість, вимогливість викладачів, студенти мали високі показники успішності. Цей факт був відзначений і Головою ДЕК (доцент з Одеського вишу). До проведення перших повоєнних державних іспитів керівництво КПІ підійшло з ретельною підготовкою. Роботу ДЕК мала розпочати 1-го липня 1945-го року. Декани факультетів та зав.кафедрами мали створити сприятливі умови студентам випускникам щодо ліквідації академзаборгованості та ґрунтовної підготовки до самих іспитів через систему консультацій, ознайомлення з програмами дисциплін, винесених на ДЕК. Бібліотека працювала у подовженому режимі з 10 до 22-ої години. Було налагоджено посилене харчування випускників та позачергове їх обслуговування в їдальні [5]. Загалом кількість перших

---

¹Помилкова дата, довоєнний корпус КПІ збудований у 1936 році.

повоєнних випускників КПІ (включаючи і Учительський) склав 85 осіб, з них 5 одержали дипломи з відзнакою [3].

Пригадуючи часи своєї викладацької роботи в Криворізькому педагогічному, Катерина Павлівна напише про добрі, засновані на взаємоповазі, стосунки зі студентами та демократичні, конструктивні стосунки з адміністрацією. Зауваже і на значному обсязі громадської роботи: її численні виступи у бібліотеках та на всіх рудниках, розташованих у радіусі дев'яноста кілометрів довкола міста. За власним визначенням – це стало розквітом її лекційної діяльності, що було відзначено і адміністрацією КПІ у вигляді винесення подяки з відповідним записом у трудовій книжці [6].

В цей період Катерина Павлівна майже закінчила роботу над своєю дисертацією, за рахунок інституту (такі були тоді правила) було надруковано перший варіант. З темою дослідження визначилась ще у Ташкенті, там і аспірантуру закінчила при місцевому педінституті. Писалась робота в непростих повоєнних умовах «холоду і голоду», допомагала самоорганізація через визначення добового мінімуму – «по чотири аркуші густого тексту щодня». Не припинялась робота навіть під час перебування в будинку відпочинку, путівкою до якого преміював студентський профком.

Працюючи над своєю дисертацією, Катерина Павлівна приділяла увагу науковому становленню молодих викладачів кафедри, яку вона очолювала. Гідний рівень наукової роботи на кафедрі був відзначений і перевіряючими – фаховою комісією з Дніпропетровська. Однак захист дисертації К. П. Чубинською відбувся набагато пізніше визначених нею термінів попри схвальний відгук рецензента поданої до Київського університету роботи і висловленої ним впевненості про відсутність будь-

яких причин, що завадили б скорішому захисту дисертації. Та невдовзі її рецензента було оголошено космополітом, що тільки посилило проблематичність, яка вже існувала через «соціальне походження» [10].

На початку 1948 року тональність характеристики роботи К.П.Чубинської кардинально змінюється. За результатами проведеної перевірки виконання Постанови ЦК КП(б)У від 15.08.1947 та наказу Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР від 19.09.1947 за №248-У «Про поліпшення і політико-виховну роботу в вищих учбових закладах УРСР» серед виявлених недоліків згадується і «непідготовленість т.Чубинської» [8].

Причина, що порушила існуючу певну стабільність та рівновагу життя й діяльності К.П.Чубинської у Кривому Розі, крилася у «буржуазному гуманізмі», який вона мала необережність виявити. Саме так кваліфікувала тодішня адміністрація КПІ негативну реакцію Катерини Павлівни на обговорення на вченій раді роботи завкафедри геології, доцента М.М.Шерстюкова, який був відсутній на тому засіданні по причині вирішення у Москві питань щодо захисту докторської дисертації. Приводом для «проработки» стала стаття у місцевій газеті зі звинуваченнями науковця у космополітизмі через надмірну вживаність іноземних слів на лекціях. Потреба продемонструвати свою пильність у засудженні «космополіта» під час, саме діючої, кампанія з боротьби проти схиляння перед іноземщиною, позбавляло можливості вдумливого підходу – як викладати геологію на гідному науковому рівні без подібної термінології. До речі, «насиченість незрозумілою термінологією» як «недолік» у роботі т.Шерстюкова пролунав і у згаданих вище результатах перевірки, що відбулась у КПІ у перші місяці 1948-го року [8].

Незадовго до цього інциденту, К.П.Чубинська стала на бік викладача, якого напередодні захисту кандидатської дисертації звільнили з роботи. Мова іде про декана природничого факультету і завкафедрою зоології К.К.Фасулаті, людину, яка зробила вагомий внесок у розбудову КПІ у перші роки його становлення, евакуації матеріальних цінностей та документації інституту на початку Великої Вітчизняної і у повоєнному відновленні роботи навчального закладу. Мова іде про науковця, дослідження якого отримали високу оцінку у середовищі біологів та ентомологів і зусиллями якого створювався 1-й том Наукових Записок КПІ [9]. За наполяганнями К.П.Чубинської, Кирило Ксенофонович звернувся у Міністерство, з поясненням ситуації, яка склалася. У відповідь надійшла вимога поновити К.К.Фасулаті на посаді зав кафедри, що також дало можливість захистити дисертацію [7].

У фіналі викладених вище подій, в кінці лютого 1948-го року заява К.П.Чубинської на звільнення була підписана, після чого вона отримала направлення до Мелітопольського учительського інституту [2]. Була спроба з боку міськкому партії змінити рішення Катерини Павлівни, беручи до уваги високу оцінку її лекторської роботи та наполегливі звернення студентів.

Отже, Криворізький період у житті та професійній діяльності К.П.Чубинської – період її повернення на Батьківщину, де самовіддано долучилася до процесу повоєнного відновлення одного з вищих навчальних закладів. Та за законами того часу, відбудова системи освіти та науки в Україні проходила у жорстких ідеологічних рамках. Опинившись в епіцентрі протистояння її колег партійно-керівному втручання, К.П. Чубинська, незважаючи на занадто очевидні наслідки,

залишилась на позиціях небайдужості та справедливості - життєвих орієнтирах поколінь її славного роду.

Джерела та література:

1. Витяг з наказу по Криворізькому державному педагогічному інституті від 09 жовтня 1944 р. за № 67. Фонди музею КДПУ: Викладацький склад та контингент студентів. 1944-1950, б/н.
2. Витяг з наказу по Криворізькому державному педагогічному інституті від 01 березня 1948 р. за № 140. Фонди музею КДПУ: Викладацький склад та контингент студентів. 1944-1950, б/н
3. Контингент випускників КПП: 1944-1945 н.р.. Фонди музею КДПУ: Викладацький склад та контингент студентів. 1944-1950, б/н .
4. Лист Федорцова Є.І., 22 лютого 2003 р.. Фонди музею КДПУ: Листування з випускниками Криворізького педагогічного. б/н .
5. Наказ по Криворізькому державному педагогічному інституті від 09 червня 1945 р. за № 148. Архів Криворізького державного педагогічного університету: Накази по Криворізькому педагогічному інституті: січень-грудень 1945 р.
6. Наказ по Криворізькому державному педагогічному інституті від 06.11.1946 за № 43. Архів Криворізького державного педагогічного університету: Накази по Криворізькому педагогічному інституті: січень-грудень 1946 р.
7. Наказ по Криворізькому державному педагогічному інституті від 24.02.1947 р. за №104. Архів Криворізького державного педагогічного університету: Накази по Криворізькому педагогічному інституті: січень-грудень 1947 р.
8. Наказ по Криворізькому державному педагогічному інституті від 24.02.1948 р. за №134. Архів Криворізького державного педагогічного університету: Накази по Криворізькому педагогічному інституті: січень-грудень 1948 р.
9. Накази по Криворізькому педагогічному інституті: червень-грудень 1944 р.. Архів Криворізького державного педагогічного університету.
10. Цушко С. Хранителька вогню. На землі, на рідній... Кн. 6. Упоряд. Гр. Гусейнов. Дні-ськ: АРТ-ПРЕС, 2011. С.133-148.
11. Чередниченко Д. Павло Чубинський . Київ: Альтернатива, 2005. - 376с.,іл.

Дробот А.О.,
заступник директора з наукової роботи;
Чубенко А. Є.
головний зберігач фондів,
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР

КІНО ТА ЛІТЕРАТУРА ЯК ФОРМИ ДОЗВІЛЛЯ СТУДЕНТІВ КРИВОРІЖЖЯ ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТ. (НА ОСНОВІ ОПРАЦЮВАННЯ АНКЕТНИХ ДАНИХ КГРІ)

Художня література і театр здавна були одними з основних джерел формування морально-естетичних смаків молоді. З появою кінематографу та телебачення вони дещо втратили свої позиції, адже доступність, порівняна дешевизна і масовість нового виду мистецтва швидко зробили його популярним, що привело до формування нових культурних принципів. Кінематограф істотно потіснив художню самодіяльність й став потужним конкурентом по відношенню до художньої літератури у боротьбі за вплив на формування світогляду радянської інтелігенції.

Автори продовжують аналіз результатів анкетування, проведеного серед студентів КГРІ в першій половині 60-х років ХХ ст., для визначення ставлення молоді Дніпропетровщини до сфери культури та рівня залучення підрастаючого покоління до мистецької діяльності [1]. Перша частина роботи, присвячена самодіяльності та театру, була опублікована минулого року у збірнику матеріалів доповідей учасників ІV-х Історико-краєзнавчих читань «Криворіжжя: погляд у минуле...» [2, с. 88-98]. У даній статті ми зосередимо свою увагу на художній літературі та кінематографі.

Мета запропонованої розвідки – на основі аналізу анкетування студентів гірничорудного інституту початку 1960-х років охарактеризувати особливості сфери дозвілля криворізької молоді через призму кіно та літератури.

Відповідно до мети передбачено вирішення наступних завдань:

- опрацювати джерельну базу з проблеми дослідження;
- з'ясувати роль і місце художньої літератури у культурно-естетичному розвитку криворізького студентства на початку 1960-х років;

– простежити динаміку відвідуваності кінотеатрів студентською молоддю й пріоритети останніх у виборі художніх фільмів.

Про те, наскільки велика увага приділялась пропаганді освіченості в цілому і читання зокрема, свідчить статистика: станом на 1965 рік в Кривому Розі діяло 310 бібліотек з книжковим фондом у 4 млн. 99 тисяч томів [5, с. 146].

Нами проаналізовані відповіді студентів, що стосуються кількості прочитаних ними за рік творів художньої літератури (враховані повісті та романи, що виходили окремими виданнями або публікувалися у спеціалізованих літературних журнальних виданнях – «Смена», «Нева», «Иностранная литература», «Всесвіт» тощо).

Найбільша кількість книг, прочитаних за рік, виходячи з анкетування, 170 – серед чоловіків і 150 – серед дівчат. 1,6% юнаків за роки навчання не прочитали жодного твору, що класифікується як «художня література», 31,6% юнаків і 19,6% дівчат прочитали менше 10 творів за рік; до 20 книг за рік – 25,6% та 25,5%; до 30 – 17,5% та 16,12%; до 40 – 9,8% та 19,5%; 40-60 – 8,5% та 9,3%; 60-80 – 3,4% та 4,3%; 80-100 – 1,4% та 4,2% і більше 100 творів – 0,6% та 1,6%.

Низькі показники звернень до художньої літератури, згідно з анкетними даними, пояснюються нестачею вільного часу («Читаю мало, 8-10 книг в год, до інститута читал 4-5 в місяць»; «Художественную литературу читаю на каникулах и в первые недели семестра. За год прочитала 20 книг») та, меншою мірою, відсутністю цікавих видань у бібліотеці («Читаю те, о которых говорят, обсуждают, а таких немного»; «Читаю одну книгу в неделю, около 50 в год. Иногда, когда нечего читать, могу читать даже брошюры по медицине») [1].

Також студенти по-різному оцінюють кількість прочитаного: «Читаю много – книг 30-35 в год»; «Читаю мало, всего 2-3 книги в місяць»; «В этом году прочитал 5 книг»; «Стараюсь читать побольше, не менее 1 книги в місяць» [1].

Доволі цікавим, на нашу думку, є питання щодо тематики творів, прочитаних студентами. Наведені нижче дані – приблизні, адже 35% опитаних навели лише кількість прочитаного, без конкретизації жанрів. Крім того, більшість респондентів не виділяє улюбленого жанру взагалі: «Нравятся книги советских и современных зарубежных писателей, а также мировая классика», або ж вважає улюбленими

кілька жанрів: «Любимые жанры – исторические, приключения, книги о Великой Отечественной войне» [1].

Розподіл читацьких уподобань за жанрами (Таблиця 1):

Таблиця 1

№	Жанр	Чоловіки	Жінки
1.	Твори сучасних радянських письменників	40	44
2.	Твори сучасних закордонних письменників	37	38
3.	Класичні твори світової літератури	35	41
4.	Твори про Велику Вітчизняну війну	35	8
5.	Класика російської літератури	24	37
6.	Історичні романи	20	17
7.	Серія «Жизнь замечательных людей»	13	18
8.	Пригоди, детективи	7	3
9.	Фантастика	5	2

З 609 опитаних близько 65% конкретизували власні уподобання, назвавши улюблені книги або ж улюблених авторів, у деякого з опитаних таких авторів кілька (до десяти). Усього згадано 89 прізвищ або ж назв художніх творів, які можливо ідентифікувати.

Лідерами читацького рейтингу є такі письменники (Таблиця 2):

Таблиця 2

№	Автор	чол.	жін.
1.	Еріх Марія Ремарк	42	17
2.	Михайло Шолохов	37	5
3.	Костянтин Сімонов	30	3
4.	Теодор Драйзер	27	5
5.	Віліс Лаціс	17	11
6.	Лев Толстой	21	4
7.	Юрій Корольков	22	0
8.	І. Ільф та Є. Петров	20	2
9.	Джек Лондон	19	3

	Автор	чол.	жін.
10.	Антон Чехов	19	2
11.	Олександр Аксьонов	14	6
12.	Джон Голсуорсі	9	11
13.	Віктор Гюго	13	5
14.	Оноре де Бальзак	12	5
15.	Галина Ніколаєва	11	6
16.	Віра Кетлінська	11	5
17.	Ернест Хемінгуей	11	2
18.	Ярослав Гашек	10	2

Серед українських письменників – твори Остапа Вишні, Павла Загребельного, Григора Тютюнника, Олесь Гончара, Володимира Скляренка, Михайла Старицького та Юрія Дольд-Михайлика «І один у полі воїн». До повісті Олександра Солженіцина «Один день Івана Денисовича», після виходу якої розпочались репресії проти автора, звертались 6 юнаків і 1 дівчина. Відмічено лише три представники жанру пригодницької літератури (Олександр Дюма – 5 і 3; Вальтер Скотт – 1 і 1, Джеймс Фенімор Купер – 3 і 1). Досить мало поетів – Сергій Єсенін (3 і 1), Олександр Блок (1 і 1), Олександр Пушкін (4 і 3), Юрій Лермонтов (7 і 2) і Євгеній Євтушенко (одна читачка).

Усього з 89 авторів – 36 представників закордонної літератури, практично усі (крім Вільяма Шекспіра) творили у другій половині XIX – першій половині XX ст.

На нашу думку, художня література для студентів КГРІ, за умов закритості СРСР і тотального ідеологічного контролю над мистецтвом, була одним з способів пізнання життя, особливо це стосується іноземної літератури. Студенти читали не стільки для задоволення або з метою відпочити за книгою, скільки для формування в собі певних культурних і літературних смаків, розширення світогляду – можливо, розглядаючи книги як одну з складових у формуванні образу технічного спеціаліста, випускника ВНЗ. Ще однією функцією літератури для студентів стала освітня – читаючи, студенти отримували інформацію про навколишній світ, особливо за межами СРСР, і мали змогу краще зрозуміти і порівняти життя у країнах капіталу і в Радянському Союзі, зробити для себе висновки щодо недавніх подій або відносно обставин формування закордонного способу життя. Ще однією причиною, що вплинула на формування читацьких смаків, стала провінційність Кривого Рога і відсутність доступу у читачів до новинок радянського книговидавництва.

За матеріалами газети «Червоний гірник» – офіційного друкованого органу Криворізької міськради – на початку 60-х років XX ст. зростаючий попит на кіномистецтво в Кривбасі могли задовольнити 25 закладів культури, де демонструвались повнометражні та короткометражні фільми, кіножурнали та рекламні ролики [3, с. 4]. Серед них:

– 9 кінотеатрів – кінотеатр ім. Леніна (широкоекранний та звичайний зали), «Родіна» (зелений та синій зали), «Кривбас», «Космос», «Жовтень», «Гірник», «Зірка» (Південний ГЗК), «Комсомолец» (НКГЗК), «Мір» (ЦГЗК);

– 9 палаців культури – ПК рудників ім. Держинського, Кірова, Комінтерну, Рози Люксембург, Фрунзе, ХХ партз'їзду, заводу «Комуніст», автотресту, металургів;

– 7 клубів – будівельників, харчовиків, рудників ім. Карла Лібкнехта та Орджонікідзе, шахти «Більшовик», КРЕСу, а також клуб Зеленого містечка [4, с. 4].

Крім того, в теплу пору року в Кривому Розі на межі 50-х – на початку 60-х років функціонувало 9 літніх кінотеатрів [6, с. 304].

7 листопада 1960 року на Криворіжжі розпочався прийом телепередач з Москви через ретрансляційну станцію [6, с. 150]. Містяни отримали можливість переглядати програми першого каналу. Однак, мовлення спочатку обмежувалось часовими рамками з 17.00 до 23.00 години. Згодом нижня планка була доведена до 12.00. Разом з тим далеко не кожна криворізька родина мала змогу придбати телевізор. Саме тому головним джерелом доступу студентства до кіномистецтва в період дозвілля залишались кінотеатри.

Згідно з результатами проведеного опитування, більшість студентів Криворізького гірничорудного інституту відвідували кінотеатр 3-4 рази на місяць. 23 респонденти не пропускали жодного нового фільму. 10 осіб переглядали кінострічки що три дні (Таблиця 3).

Таблиця 3

Менше 1 разу на місяць	1-2 рази місяць	3-4 рази на місяць	5-6 разів на місяць	7-8 разів на місяць	9-10 разів на місяць	11-12 разів місяць	Більше 12 раз місяць	Не пропускаю жодного нового фільму
10	53	225	136	104	26	21	10	23
1,6%	8,7%	37%	22,4%	17,1%	4,3%	3,5%	1,6%	3,8%

В той час як показники по театру були в районі «1-2 рази на рік» (26,8%), або ж «3-4 рази на рік» (22,0%). Зіставлення наведених даних дає можливість стверджувати, що на початку 60-х років ХХ ст. простежується тенденція до

зниження рівня зацікавленості сценічним мистецтвом серед студентів гірничого вишу Кривбасу у порівнянні з кіномистецтвом: «Фильмы посещать просто необходимо»; «В каждом произведении существует масса объектов для глаза и мозгов. Увеличение таких объектов – величайшее достижение кино-лаборатории. В этом её популярность среди широких масс и счастливое будущее» [1].

Збільшення кінопродукції не давало змогу слідкувати за всіма новинками прокату: «Все новые фильмы стараюсь не пропускать (хотя с каждым днём их становится всё больше и пропускать приходится всё чаще)» [1]. Рівень відвідуваності кінотеатрів дещо знижувався в період екзаменаційних сесій, коли студентство було зосереджено, в першу чергу, на підготовці до заліків та іспитів.

За жанрами кінострічок перевага надавалась, в першу чергу, війсьній драмі, через те, що більшість опитаних складала чоловіки як основний контингент студентів вузу гірничорудного профілю.

Студентами було віднесено до категорії «найцікавіший фільм» 312 різних кінострічок (Таблиця 4). Попитом користувались фільми про радянську молодь, про сучасників, історичні фільми, війсьні драми, комедії, сатиричні збірки, а також ті кінокартини, де відображалось героїчне життя радянських людей, де широко використовувались пісні та музика, у тому числі й фільми-опери. З двадцяти найпопулярніших фільмів лише чотири закордонного виробництва: НДР, США, Чехословаччина та Єгипет.

Таблиця 4

№	Назва	Кількість переглядів	Країна	Жанр	Рік
1.	Чистое небо	126	СРСР	Воєнна драма	1961
2.	Судьба человека	76	СРСР	Драма	1959
3.	Девять дней одного года	59	СРСР	Драма	1962
4.	Коллеги	59	СРСР	Кіноповість	1962
5.	Летят журавли	54	СРСР	Воєнна драма	1957
6.	Баллада о солдате	46	СРСР	Воєнна драма	1959
7.	Люди и звери	42	СРСР/НДР	Драма	1962
8.	Битва в пути	31	СРСР	Драма	1961
9.	Тихий Дон	30	СРСР	Воєнна драма	1958
10.	Девчата	22	СРСР	Комедія/мелодрама	1961
11.	Тишина	22	СРСР	Драма	1964
12.	Память сердца	21	СРСР	Воєнна драма	1958
13.	Свидетель обвинения	21	США	Детектив	1957

14.	Воскресенье	20	СРСР	Психологічна драма	1960
15.	Оптимистическая трагедия	20	СРСР	Історична драма	1963
16.	Большая дорога	16	СРСР/ЧСРР	Комедія/кіноповість	1962
17.	Идиот	15	СРСР	Драма, історичний фільм	1958
18.	Человек-амфибия	15	СРСР	Драма/мелодрама/фантастика	1961
19.	Неизвестная женщина	14	Єгипет	Мелодрама	1959
20.	Деловые люди	12	СРСР	Комедія/пригодницький фільм	1962
21.	Рапсодия	12	США	Мелодрама	1954
22.	Я купил папу	12	СРСР	Сімейний	1962

Прикметним є той факт, що фільми ідеологічного спрямування, такі як «Ленін у 1918 році», «Чапаєв», «Молода гвардія» отримали лише від 1 до 3 схвальних відгуків, такі ж низькі показники у представників кінострічок, які сьогодні відзначаються як радянська кінокласика: «Смугастий рейс», «Весна на Зарічній вулиці», «Висота», «Поєма про море», «За двома зайцями».

Таким чином, аналіз матеріалів анкетування студентів КГРІ дає можливість застосувати кількісні показники для характеристики різних сфер дозвілля молоді, таких як художня література та кінематограф. Проводячи вільний час з книгою, студентство гірничорудного вишу надавало перевагу сучасним радянським та закордонним авторам, творам про Велику Вітчизняну війну та класиці російської літератури. На початку 60-х років театр в Кривому Розі значно поступався кінематографу, як більш масовому та доступному явищу. Більшість студентів відвідували кінотеатр щотижня. Особливою популярністю користувались кінострічки про молодь, воєнна драма, історичні фільми та музична кінопродукція.

На нашу думку, основними причинами вибору саме таких позицій були: провінційність міста, що зумовлювала обмеженість мистецьких подій і заходів; наявність лише одного театру; дефіцит нових видань в бібліотеках; специфіка технічного вузу; обмеженість культурно-мистецького репертуару в СРСР, що стала наслідком ідеологічного контролю з боку КПРС і значно звужувала творчі горизонти молоді.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Анкетування студентів технічних вузів Дніпропетровщини (перша половина 60-х років ХХ ст.) / Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
2. Дробот А. О., Чубенко А. Є. Культурне дозвілля криворізького студентства початку 60-х років ХХ ст. (на основі статистичної обробки анкетних даних студентів гірничорудного інституту). *Криворіжжя: погляд у минуле...*: Матеріали Четвертих історико-краєзнавчих читань / редакційна колегія: Н. А. Печеніна (голова); А. В. Тарасов; Р. П. Шляхтич; В. А. Фінічева (упорядник). Кривий Ріг, 2018. С. 82-92.
3. Кіно. *Червоний гірник*. 1962. № 133 (7 липня). С. 4.
4. Кіно. *Червоний гірник*. 1962. № 145 (24 липня). С. 4.
5. Кривому Рогу 200 / редакційна колегія: П. Л. Варгатюк, Н. Н. Нивалов, Г. С. Осадчук. Днепропетровск: Промінь, 1975. С. 146.
6. Мельник О. О., Стеблина І. О. Кривий Ріг: погляд через століття. Кривий Ріг: Видавець Роман Козлов, 2019. – 430 с.

Чурко Г. Ф.,
молодший науковий співробітник,
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР

КРИВОРІЗЬКА «ПРОСВІТЯНКА» (ПАМ'ЯТІ ЛЮДМИЛИ ЗУБКО ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ)

До Криворізького історико-краєзнавчого музею у 2017 році надійшли матеріали криворізької журналістки Людмили Іванівни Зубко (1945-2015) – творчої, закоханої в свою справу людини, яка тонко відчувала настрої дітей і вміла згуртувати їх навколо себе. Вона працювала на високому професійному рівні, навчала дітей розуміти і любити життя в усіх його проявах, прищеплювала самостійність мислення, цілеспрямованість, пробуджувала їхню уяву, фантазію, допитливість.

Мета даної публікації: на основі опрацювання матеріалів з фондової колекції КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР охарактеризувати краєзнавчу, педагогічну та громадську діяльність криворізької просвітянки Людмили Зубко.

Вищу освіту Л. Зубко здобуває у 1972 році, закінчивши факультет журналістики Українського поліграфічного інституту (тепер Українська академія друкарства) ім. Івана Федорова за спеціальністю «редактор масової літератури». По завершенню навчання працювала у редакціях республіканського, обласного та місцевого радіомовлення, а також у редакціях багатотиражних газет промислових підприємств Кривого Рогу. З 1979 року член Національної спілки журналістів України [4].

З жовтня 1988 року працювала керівником гуртка юних кореспондентів «Юнацький прес-центр “Погляд”» у Міському палаці дитячо-юнацької творчості «Горицвіт». З цього ж року розпочинає свою діяльність юнкорівська студія «Погляд», що випускала стінну газету. Два роки виходила стіннівка накладом від 30 до 50 примірників, яку вивішували по школах Покровського району. Влітку 1990 року вийшов закон про пресу, що надавав можливість всім бажаючим за певних умов випускати свою газету. Цим скористалася і Людмила Зубко: вже у листопаді 1990 року презентоване перше число справжньої, віддрукованої на папері газети «Погляд», а студія перетворилась на однойменний прес-центр [5].

У 1992 році Л. Зубко стає головою Криворізького осередку «Просвіти» ім. Т.Г. Шевченка. У своєму інтерв'ю, присвяченому новому призначенню, що записав кореспондент газети «Шахтар Кривбасу» Валерій Гаєвський, вона піднімає багато питань щодо розвитку рідного міста, серед них найважливішими були: відкриття українських, польських, єврейських шкіл та перейменування вулиць. У планах Л. Зубко була співпраця з вузами, передусім тими, що діють на Західній Україні. Ситуація на шкільницьму терені у перші роки незалежності на Криворіжжі була непростюю. Щоб стати тій чи іншій школі

національною, на думку журналістки, школи мали перейти на викладання винятково українською мовою. Сама педагогіка повинна мати українське забарвлення: «Візьміть той же гопак... Фахівці стверджують – то військовий козацький танець з елементами нападу й захисту... То чому б не увести його до фізкультурних програм?» – наголошувала Л. Зубко [2].

Просвітяни намагались підтримати талановитих криворіжців та наполягали на їх популяризації серед широкого загалу. «На Криворіжжі стільки талановитих людей... Анастасія Рак прекрасно малює на склі, у графіка Бориса Куновського – неповторні екслібриси. Але їх імена відомі лише вузькому колу фахівців. Будемо допомагати їм в усьому, бо вони – частка душі України» – говорить у своєму інтерв'ю Людмила Іванівна. У статті йдеться мова й про те, що саме за допомогою криворізької «Просвіти» були поліпшені умови для творчості відомому українському художнику Григорію Синиці, що був вшанований тими ж просвітянами з нагоди вручення Державної премії імені Т.Г. Шевченка [2].

Набувши досвіду роботи з дітьми, Л. Зубко 1993 року розробила авторську програму, за якою довгий час працювала. Програма містить основи знань з різних наук, необхідних журналістові у його професійній діяльності: історії журналістики, історії друкарства, професійної етики, коректури, стилістики сучасної української мови. У 2003 році авторську програму було визнано кращою на Всеукраїнському конкурсі навчальних програм з основ журналістики [8].

Вихованці Людмили Зубко, навчаючись у прес-центрі «Погляд» й опановуючи журналістику, отримували допрофесійну підготовку досить високого рівня. Про це свідчили перемоги юних кореспондентів на олімпіадах та конкурсах.

Працюючи з дітьми, Л. Зубко навчала гуртківців бути не пасивними спостерігачами, а діяльними організаторами корисних справ, навіть реформаторами сучасного суспільства. Актуальні громадські акції, які ініціював і проводив «Погляд», виховували в дітях громадянську активність та патріотизм, пробуджували національну свідомість, національну гідність, співчуття до чужого болю, а також мали великий виховний вплив на учасників заходів [3, с. 6].

На шпальтах «Погляду» через сприйняття дітей і підлітків відображався шлях українського суспільства до незалежності, до повернення в Україну української мови як державної, становлення нової держави.

Всезростаюча відкритість у висвітленні білих плям української історії на початку 1990-х років спонукала юнацький прес-центр «Погляд» зайнятися пошуковою роботою. Це була одна з патріотичних справ «Погляду», спрямована на збирання свідчень про голодомори в Україні.

Дитячі документальні та літературно-мистецькі твори було опубліковано в першому випуску журналу «Буян-острів» [1] (додаток до підліткової газети «Погляд», 1995 р.) під загальною назвою «Літопис нашої біди» [3], що вийшов коштом Міжнародного фонду «Відродження». Підготовка до видання журналу «Буян-острів» [1] тривала півтора роки. Він мав широку пресу і відгуки громадськості, про що свідчать листи Мар'яна Коця – члена Асоціації дослідників голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні [3, с. 11], а також кандидата філологічних наук, літературознавця, фольклориста Тетяни Конончук [3, с. 12], що включила журнал до свого дослідження. У 1999 році планувалося видати ще один номер «Буян-острова» [3, с. 6], але видання так і не вийшло у світ.

Пошуково-дослідницьку роботу поглядівці продовжували у рамках Всеукраїнської туристично-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України» (напрямок «Із попелу забуття»). У 2007 році вихованці прес-центру стали лауреатами цієї Всеукраїнської акції [6].

У своєму звіті Л.Зубко наводить карти з відміченими маршрутами, якими пройшли поглядівці у 2002 році у пошуках спогадів-свідчень голодоморів 1932-33 рр. і 1946-47 рр.: смт. Петрове, Солоне, Широке, селище Кудашево, Христофорівка, Лозоватка, Валове, Вільне [3, с. 4].

У 2007 році під час відзначення 75-х роковин Великого Голодомору в Україні за свою журналістську роботу колектив «Погляду» одержав Диплом Президента України та грошову премію. Видання «Літопис нашої біди» викликало цікавість у читачів – працівників освіти Дніпропетровщини, котрі могли скористатися нею ще й як методичним матеріалом для поглиблення пошуково-дослідницької роботи із зазначеної теми в своїх населених пунктах [3, с. 6].

З нагоди 60-річчя перемоги у Другій світовій війні члени юнацького прес-центру «Погляд» виконали широкомасштабну роботу зі збору спогадів дітей війни. Ці матеріали увійшли до книги «Народна пам'ять» [7] у розділі «Війна у пам'яті дитячій залишила глибокий слід». Упорядниками книги, що вийшла накладом у 500 примірників, були А. Зінченко, Л. Зубко та М. Саприкіна. Книгу надрукували з ініціативи Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та видали в Києві у 2005 році [7, с. 3].

За свої праці Л. Зубко отримала багато грамот та нагород, але в першу чергу вона була особистістю, мала власну точку зору та тверді переконання, завжди чутливо сприймала все нове, передове, постійно перебувала в творчому пошуку. Важливе місце в її педагогічній

діяльності займала робота з підлітками у прес-центрі «Погляд», через яку, за посередництвом журналістики, Людмила Іванівна залучала криворізьку молодь до вивчення актуальних проблем вітчизняної історії, формуючи при цьому активну громадську позицію підростаючого покоління.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Буян-острів / упорядник Л. Зубко. Кривий Ріг. 1995. 32 с.
2. Гаєвський В. Людмила Зубко: «Нас кличуть мисль Франка і душа кобзарева...». Шахтар Кривбасу. 1992. № 98. С. 2.
3. Звіт діяльності гуртка «Погляд» при ДПЮТ «Горицвіт» за 1993-2007 роки. Літопис нашої біди / упорядник Л. Зубко. Кривий Ріг. 1993-2007. 47 с.
4. Клопотання про присудження премії імені Джеймса Мейса на кращу роботу в галузі журналістики від 31 серпня 2009 року. 2 с.
5. Коротка інформація щодо заснування та діяльності гуртка «Погляд» та однойменної підліткової газети, що базувались у Дитячо-юнацькому палаці «Горицвіт». 8 арк.
6. Літопис учасників Всеукраїнського конкурсу серед молодих журналістів «Нашадки переможців». Прес-центр «Акцент» / редактор В.В. Мокшанов. Запоріжжя. Акцент Інвест-Трейд. 2011. 114 с.
7. Народна пам'ять / упорядники А. Зінченко, Л. Зубко, М. Саприкіна. К., 2005. 100 с.
8. Програма зразкового колективу «Юнацький прес-центр «Погляд». Основи журналістської майстерності / укладач Л. Зубко. Кривий Ріг. 2013. 69 с.

Петренко В. В.,
главный редактор альманаха «Коллекционер Кривбасса»,
руководитель историко-краеведческого клуба «Криворожский хронограф»

ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКИЙ АЛЬМАНАХ «КОЛЛЕКЦИОНЕР КРИВБАССА»

Интересуясь историей Кривого Рога, многие люди ищут информацию в разных источниках: Интернете, библиотеках, в местных газетах и журналах. Но, как правило, таких сведений не очень много. Восполнить

пробелы истории о нашем городе поможет историко-краеведческий альманах «Коллекционер Кривбасса».

Идея создания альманаха зародилась давно, но её воплощение в жизнь стало реальным после создания и регистрации в октябре 2017 г. общественной организации «Криворожское объединение коллекционеров». Главной целью организации является выявление, изучение, систематизация и сохранение материальных, культурных и духовных ценностей, которые могут быть предметом коллекционирования, а также содействие развитию нумизматики, бонистики, филателии, филокартии, фалеристики и других историко-прикладных дисциплин. Официальным печатным органом организации «Криворожское объединение коллекционеров» стал историко-краеведческий альманах «Коллекционер Кривбасса».

Смысл деятельности коллекционеров Кривого Рога нашел своё отражение в девизе - *«найти, изучить, сохранить»*. Помня о том, что Криворожье богато историческими событиями и традициями, культурным и трудовым наследием, местом рождения или деятельности выдающихся личностей, проявивших себя в разное время и в разных сферах, коллектив единомышленников принял решение изучить, раскрыть и довести до сведения широкой общественности через призму своих увлечений интересные факты о Криворожье и криворожанах.

Инициаторами создания альманаха стали члены редколлегии Петренко В. В. (моб.: +38(068) 9008853; e-mail: vitasigg@gmail.com), Асмолов С. А., Моргун В. Н., Довгань С. В., Гурова Л. В.

Наше издание предназначено для коллекционеров, краеведов, людей, любящих и изучающих историю, да и просто любопытных читателей и

патриотов своего города. Мы считаем, что наш альманах будет полезен также школьникам и студентам.

Издается в Кривом Роге с июля 2018 года с отличным качеством полиграфии – полноцвет, на качественной плотной бумаге. Формат – А5. Объем страниц непостоянный, но к концу года мы планируем довести его до 40 с тиражом до 50 экземпляров.

Читателей ждет огромное число захватывающих публикаций и исследований в самых различных областях, призывая широкие массы увлеченных людей приобщиться к процессу возрождения вечного и нестареющего типа проведения досуга - коллекционирования.

Тематика номеров разнообразна, но она, так или иначе, связана с историей нашего родного города. На сегодняшний день выпущено 3 номера, последний из которых посвящен 75-ой годовщине освобождения Кривого Рога. Ближайшие номера планируется посвятить истории горного дела на Криворожье и 75-летию освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков.

Кроме того в каждом номере есть постоянные рубрики: «История Кривбасса», «Книжная полка», «Новости нумизматики», «Календарь филателиста», «Вулиці рідного міста», «Интересный факт о Кривом Роге».

Члены организации и редакционная коллегия альманаха «Коллекционер Кривбасса» рассматривает Криворожье как неотъемлемую часть всего народа Украины и хотели бы организовать живое общение с интересными людьми и коллективами на историческую и краеведческую тематику. На страницах альманаха планируется также освещение интересных, на наш взгляд, фактов и событий, имевших место в жизни отдельных граждан, городов и регионов.

Авторами статей являются краеведы и коллекционеры, сотрудники Криворожского историко-краеведческого музея, люди образованные и искренне любящие Кривой Рог. Очень хотелось бы, чтобы к нам присоединились и студенты Криворожского государственного педагогического университета в качестве исследователей и авторов публикаций.

Отличие и оригинальность нашего издания заключается в том, что базовые темы (такие как краеведение, нумизматика, фалеристика, история и т.д.) раскрываются подробно, с обязательным приложением справочного и исторического материала, на основе собраний автора статьи. Наряду с базовыми темами показываются и оригинальные редкие коллекции.

О нас уже знают в Украине благодаря социальным сетям, видеоканалу «Криворожские ведомости» и блогу «Криворожские ведомости». Альманах анонсирован в издании «Петербургский коллекционер» № 4 (108) 2018 г.

Распространение издания осуществляется через агентскую подписку, социальные сети, на встречах коллекционеров и презентациях в библиотеках города. По одному экземпляру каждого номера мы дарим в Центральную библиотеку для взрослых (пр. Почтовый, 42) и филиал-библиотеку № 3 (ул. Каминского, 28).

Мы с благодарностью примем помощь отдельных авторов в освещении интересных фактов и событий на коллекционную и историко-краеведческую тематику. Мы открыты для наших коллег из других городов, пожелавших изложить своё мнение о коллекционировании вообще или поделиться интересными фактами и исследованиями. Мы

также надеемся, что нас заметят в других изданиях и помогут добрым словом или советом в период становления и развития.

Конечной целью нашей деятельности является создание своеобразного клуба общения авторов - редакции - читателей, работать и общаться в котором будет комфортно и полезно всем участникам. Для этого на базе историко-краеведческого клуба «Криворожский хронограф» филиала-библиотеки № 3 (ул. Каминского, 28) мы уже организовываем встречи авторов альманаха с участниками клуба и читателями библиотеки. Это довольно трудная, но как мы себе представляем, выполнимая задача. Общаться можно будет также на нашем сайте «Коллекционер Кривбасса», который готовится к запуску.

Мы также делаем все возможное, чтобы жители и гости Кривого Рога увидели частные коллекции авторов альманаха. Для этого в Криворожском историко-краеведческом музее в 2019 году уже были открыты выставки «История авиации в объектах коллекционирования» Виктора Петренко и «Флора и фауна на монетах Украины» Сергея Асмолова.

Общественная организация «Криворожское объединение коллекционеров» (сайт: <http://collectorkrivbasa.blogspot.com/>) и его печатный орган «Коллекционер Кривбасса» открыты для плодотворного сотрудничества. Редакционная коллегия будет признательна спонсорам, организациям и гражданам за поддержку в нашем начинании.

Мы желаем, чтобы наш альманах был представлен во всех библиотеках города благодаря спонсорской поддержке. Мы готовы к сотрудничеству с людьми, которые любят Кривой Рог!

Товстоляк Н. В.,
здобувачка кафедри ботаніки та екології
Науковий керівник: Савосько В. М.,
кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки та екології
Криворізький державний педагогічний університет

ПРОБЛЕМА РОЗМІЩЕННЯ САДОВО-ПАРКОВИХ НАСАДЖЕНЬ КРИВОРІЖЖЯ ЯК РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Озеленення як одна із основних складових містобудівного процесу та благоустрою Криворіжжя у степових умовах відіграє значну, починаючи з XVIII ст. з початком розподілу землеволодінь Катериною II та появою садиб із штучно створеними садами та парками. Але безпосередньо формування садово-паркових насаджень вільного доступу для населення розпочинається на початку ХХ століття у період рудничної «лихоманки». Основною причиною їх створення стало погіршення санітарного стану міста. У цей період Кривий Ріг продовжував формуватися як комплекс окремих територіальних одиниць, переважно рудничних поселень. Й досі окремі міські території зберігають «селищні» історичні назви [1, с. 254]. Починаючи з 30-х років ХХ століття сади, парки та сквери починають функціонувати як необхідні рекреаційні зони міста. І вже у другій половині ХХ століття для забезпечення «зростаючих матеріальних та духовних потреб людей» розпочинається «удосконалення ландшафтної архітектури» через підвищення уваги до раціональної організації відпочинку населення [5, с. 3]. Особливістю формування системи озеленення міста у цей період стало прив'язка її об'єктів до конкретних рудничних поселень. Це створило передумови для подальшого поступового зникнення деяких парків, садів та скверів. Тому доцільно і актуально приділяти більше уваги проблемі розташування садово-

паркових насаджень Криворіжжя, що у подальшому сприятиме їх тривалому розвитку та функціонуванню як затребуваних об'єктів рекреацій.

Метою нашого дослідження стало вивчення проблеми розміщення садово-паркових насаджень Криворіжжя у другій половині ХХ століття.

Протягом 2015-2019 років у польових умовах маршрутним методом було досліджено об'єкти озеленення Кривого Рогу, які перебувають у занедбаному стані, складено їх розгорнуту характеристику, визначено структурно-функціональну організацію територій розміщення, зокрема із застосуванням літературних та архівних джерел.

Як вже зазначалося вище, територіально Кривий Ріг тривалий час, майже до 90-х років ХХ століття, формувався як система комплексів окремих рудничних поселень. При рудоуправліннях найчастіше були власний палац культури та поряд розташовані парки, сади, сквери як зони рекреації для населення. Рудничні поселення спеціально будувалися та зводилися неподалік від промислових зон або територій видобутку. Поступово чимало об'єктів господарства колишніх рудоуправлінь перестали функціонувати, що призвело до занепаду прилеглих об'єктів озеленення. Крім того, житлові масиви нашого міста почали поступово зміщуватися із заходу на схід при розширенні промислових зон, при цьому частина садово-паркових насаджень залишилася у небезпечних зонах обвалень або взагалі перестала існувати – так був нещодавно втрачений історично цінний *парк С.М. Колачевського*. Крім того, фінансова обмеженість сучасного Кривого Рогу не дозволяє підтримувати віддалені від житлових масивів об'єкти у належному стані. Це призводить до автоматичного «відсіву» тих насаджень, які не затребувані як рекреаційні зони.

Розглянемо декілька таких об'єктів, які поступово втрачають свою функціональну призначеність.

Парк біля шахти «Гвардійська» (перші насадження відомі з 30-х років, оновлення відбувалося у післявоєнний час). Через промислове втручання наразі перебуває у зоні обвалення, не функціонує. Був закладений у межах великого житломасиву, який наразі представлений невеликою кількістю житлових будинків. Свого часу місце для розташування було обране вдало – приводороздільно-балковий ландшафт із стійкою системою зволоження, що в умовах Кривого Рогу рідкість, але потенційні можливості території розміщення не були використані (збіднений видовий склад, регулярність насаджень, відсутність композицій). На жаль, розширення зони промислового видобутку сприяло втраті екологічно цінного об'єкту озеленення [3, с. 14].

Ботанічний сад місцевого значення «Дендрологічний парк». Посадкові роботи були розпочаті у 1955 році, відкритий у 1963 році. Найбільшого розквіту досяг у 70-80-тих роках. З кінця ХХ століття занепадає, має статус природно-заповідного фонду (згідно з Розпорядженням представника Президента України у Дніпропетровській області № 518 від 30.12.93) та знаходиться на балансі ДП «Криворізьке лісове господарство» (квартал 52). Організаційно дендропарк поділено на 40 кварталів з різною площею та різним складом деревних рослин, розміщених за ботаніко-географічним та систематичним принципами. Має «обмеженість» у доступі через значне віддалення від великих житлових масивів, лише на південному заході межує з будинками приватного сектору. Має надзвичайно цінну флористичну колекцію, яка знаходиться у занедбаному стані. Крім того існує загроза зникнення деяких видів через вирубування дендрофлори місцевим населенням. Цей

об'єкт з екологічної точки зору потребує більшої уваги з боку балансоутримувача, науковців та громадськості. [2, с. 346, 348].

Аналогічна ситуація і з доволі цінним як екологічно, так й історично, *парком І. Харіна*. Його значна віддаленість від автомагістралі та основних житломасивів не дозволяє використовувати його рекреаційні можливості у повній мірі, відповідно, парк практично знаходиться у режимі «самовиживання».

Парк Затишний (закладений у 1962 році, колишня назва парк ім. Фрунзе). Поступово втрачає свою рекреаційну затребуваність, хоча знаходиться поблизу житломасивів і досі функціонує. Представлений придолинно-балковим ландшафтом з нестійким режимом зволоження. Едафічні умови несприятливі для розширення видового різноманіття та росту і розвитку вже існуючого. Крім того відчутний негативний антропогенний вплив приватного сектора на південну частину (вирубка, кострища, як наслідок обезліснення). До речі, варто згадати перший парк ім. Фрунзе, неподалік від чоловічого монастиря, який перестав існувати після руйнації старого палацу культури ім. Фрунзе і наразі від нього майже не залишилося дерев та чагарників (розташований поблизу житловий масив також занепадає) [3, с. 14, 16].

Спортивний парк імені Суворова (створений у 1933 році, відновлений у другій половині ХХ століття) – спеціалізований парк спортивного призначення. Територія парку має придолинно-балковий ландшафт, розташована у заплаві ріки Саксагань, але потенційні пейзажні можливості не були використані при реконструкції. Як рекреаційна зона не може реалізовувати себе у достатній мірі через хаотичність забудов приватного сектору, який буквально ізолює його від розташованих

навколо житлових масивів. Пряме сполучення із автомагістральною системою допомогло б вирішити цю проблему [4, с.175].

Схожа ситуація і з розташованим неподалік *районним парком «Космонавтів»* (закладений у 1961 році). Його характерною особливістю є те, що він розташований по «червоній лінії», але через повну відсутність догляду (хоча досі перебуває на балансі міста), він потрапив у так звану «самоізоляцію». Значна захищеність з боків житлових масивів блокує використання його як рекреаційної зони. Об'єкт є перспективним і потребує більшої уваги з боку балансоутримувача.

Яскравим прикладом занепаду зелених насаджень із поступовим занепадом рудничних поселень і через віддаленість від функціонуючих житлових масивів є поселення Мирівське. На його території у середині ХХ століття були закладені 2 величезні парки: *«Піонерський» та «Будівників»*. Наразі наші дослідження виявили, що стан цих об'єктів вкрай незадовільний, розчищення відбувається за рахунок «діяльності» місцевих мешканців.

Це лише мала кількість реально існуючих об'єктів, яких торкнулася проблема розміщення, оскільки нами було наведено приклади великих садово-паркових насаджень. Серед скверів з аналогічною долею варто зазначити сквер біля зимового кінотеатру, сквер біля літнього кінотеатру, сквер біля колишнього рудоуправління ім. Леніна, тощо.

Таким чином, дослідження садово-паркових насаджень Криворіжжя та їх рекреаційної затребуваності дозволяє припустити, що серед них користуються «попитом» переважно ті, які розташовані у зонах ближньої та середньої внутріміської рекреації. Природна «самоізоляція» та інфраструктурна ізоляція насаджень, розширення промислових зон, формування техногенно небезпечних територій, віддаленість від

житлових масивів, видовженість та хаотичність розбудови міста є чинниками, які впливають на подальшу перспективність складових системи озеленення. Тому при плануванні та закладці садово-паркових насаджень варто звертати увагу на доречність вибору території. Зокрема, було виявлено, що при правильному доборі місцезонашування із врахуванням геоморфологічних особливостей території, занедбані насадження дичавіють, але продовжують функціонувати. Такий об'єкт у стані «природної герметизації», за потреби, легко відновити.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарь Ю.А., Абесинова Н.П., Никитина Е.Н., Сахаров А.Ф. Ландшафтная реконструкция городских садов и парков. Киев: Будівельник, 1982. 60с.
2. Савосько В.М. Товстоляк Н.В. Дендрологічні парки Криворіжжя: сучасний стан та склад насаджень // Збереження різноманіття рослинного світу у ботсадах та дендропарках: традиції, сучасність, перспективи : матеріали міжнар. наук. конф. до 230-річчя дендропарку «Олександрія» НАН України. Біла Церква: Білоцерківдрук, 2018. С. 345-351.
3. Савосько В.М. Товстоляк Н.В. Екологічні умови територій садів та парків колишніх залізних рудників (Криворізький басейн, Україна) // Ukrainian Journal of Ecology. 2017. 7(4). С. 12-17.
4. Савосько В.М. Товстоляк Н.В. Сади і парки колишніх залізних рудників Криворізького регіону // Регіональні аспекти флористичних та фауністичних досліджень. Чернівці: Друк Арт, 2018. С. 174-177.
5. Товстенко Т.Д., Тямін М.Ю. Територіальний і розпланувальний розвиток м. Кривий Ріг // Праці Центру пам'яткознавства. 2009. № 16. С. 249-255.

**Бабюк Марія, учениця 10-го класу,
Криворізька гімназія № 49
Науковий керівник: Потапенко О. Б.,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки,
Криворізький державний педагогічний університет**

ВІДОМИЙ КРИВОРІЗЬКИЙ ПРОМИСЛОВЕЦЬ І МЕЦЕНАТ СЕРГІЙ КОЛАЧЕВСЬКИЙ

Досліджуючи історію нашого краю, ми можемо дізнатися про наші етнічні витоки, минуле землі, на якій ми зараз живемо, причини наших успіхів та невдач. Такий підхід дозволяє зрозуміти об'єктивні обставини життя, суспільно-політичні та соціально-економічні фактори, що зумовлюють сучасний стан речей у нашому суспільстві.

Серед періодів криворізької історії нашу увагу привернули часи небачуваного соціально-економічного підйому Криворіжжя, який стався в останній чверті ХІХ – на початку ХХ століть. Це була справжня «залізородна лихоманка», яка перетворила наш край на промислового велетня, центр гірничовидобувної промисловості Російської імперії. Події, що відбувалися в ті часи, люди, які приймали в них безпосередню участь, впливають і зараз на наше життя. Велику роль у розбудові нашого краю відігравали визначні особистості, люди творчі й винахідливі, спроможні на рішучі вчинки та здатні приймати доленосні рішення. Саме такою людиною в історії Криворіжжя був Сергій Колачевський – рудопромисловець, суспільний діяч і меценат.

Соціально-економічний і культурний розвиток нашого краю досліджено в наукових розвідках відомих криворізьких краєзнавців Олександра Мельника [3;4], Ірини Стеблини [3]. Певний інтерес представляють праці П. Варгатюка [1], В. Комарова [2].

Метою статті є вивчення й узагальнення ролі Сергія Колачевського у соціально-економічному та культурному розвитку Криворіжжя.

Сергій Миколайович Колачевський – український підприємець («залізний король»), громадський діяч, меценат, лікар, науковець. Життєвим девізом Сергія Колачевського були слова, які він любив повторювати: «Все боїться часу, але час боїться доброти». Володар 30 млн. капіталу, «залізний король» продовжував лікарську діяльність, співпрацював в будинку піклування душевнохворих, заснував в Одесі художнє училище, разом з дружиною організовував санаторій для дітей, хворих на туберкульоз, багатьом людям допомагав грошима. Не маючи власних дітей, свою любов віддав тисячам сиріт і знедолених малюків. Друзі називали його практичним ідеалістом

Народився С.М. Колачевський у 1849 р. в селі Федорівка. Дитинство Сергія пройшло в навколишніх селах Туркестанівка, Кочубеївка, Березнегувате у маєтках батьків і численних родичів та в Кременчуці. Далі було навчання в Кременчуцькій гімназії [3, с. 13].

У 1868 р. Сергій Миколайович вступив на медичний факультет Київського університету, де згодом став одним з найкращих учнів відомого українського гістолога Петра Перемежка. Про великий науковий потенціал молодого студента свідчить факт, що ще під час навчання за дорученням факультету він успішно виконав наукову роботу на тему: «Про нерви печінки», яка отримала золоту медаль та була видана в 1872 році (серпневий випуск «Університетських записок») [3, с. 13].

У 1882–1883 роках Сергій Миколайович одружується з Євгенією Розмарінцевою. Весілля відбулося в Одесі, де сім'я потім і проживала. Євгенія Михайлівна доводилась племінницею поміщиці Зайцевій, яка дала їй у посаг 400 десятин землі біля села Веселі Терни.

Періодично наїжджаючи на Криворіжжя і знаючи, що тут в різних місцях щорічно відкривають нові родовища руд, які приносять великі прибутки, він вирішує детально дослідити свою ділянку. З цією метою він запрошує штейгера Миколу Білогостицького для розвідок та шурфування. Перші ж шурфи показали наявність руди. В результаті пошуків було відкрито велике родовище. Ця подія відбулась у 1891 р.

Для початку розробок були потрібні великі гроші, яких у С. Колачевського не було. Він жив на платню лікаря та отримував крім цього 1600 руб. на рік від орендарів землі. Прийшлося піти на ризик – під заставу рудоносної ділянки та зобов'язання поставок руди було взято в банку «Дойчен Кайзер» 1,5 млн. марок. Перед цим сюди приїхала представницька делегація німецьких інженерів і техніків для оцінки перспективності родовища. Гості були задоволені – те, що вони побачили, переходило межі їхньої уяви.

С. Колачевський був також новатором у ще одній справі – у 1897 р. він першим у Кривбасі купив власний паровоз для рудничних потреб, а потім ще один – на початку 1899 р. У 1902 р. одним з перших на Криворіжжі провів електричне освітлення до житлових будинків. Понад 20 тис. руб. було витрачено ним на будівництво криниць для забезпечення потреб рудника і людей чистою водою. Ці факти свідчать, що С. Колачевський був людиною креативною і розумів перспективність використання нових технологій як у промисловому виробництві, так і в облаштуванні життя простих людей.

Розуміючи, як важливо створити колектив кваліфікованих працівників, С. Колачевський починає будувати велику їдальню на 1000 місць, яка при потребі легко перетворювалась на театр. Згідно з рапортом окружного інспектора Катеринославського гірничого округу, витрати на

харчування одного робітника складала 6-7 руб. на місяць. С. Колачевський був єдиним у ті роки підприємцем, котрий взяв на себе витрати на харчування гірників.

Постійні робітники переводились на відрядну систему оплати, а ковалям, токарям, слюсарям, машиністам встановлювалась висока, порівняно з іншими рудниками, плата. Заробляв простий робітник від 15 до 20 руб. на місяць, майстер-близько 25-35, інженери – до 100 руб.(у 1910 р. корова коштувала близько 5 руб.) [4]. Були ще й поденні робітники, які отримували 40 коп. в день і безкоштовно харчувались у другій спеціальній їдальні. Але Сергій Колачевський у своїх новаторських пошуках підвищення рентабельності підприємства пішов далі. Він помітив, що найбільш справні та роботящі – це вихідці з Орловської губернії, що наштотувало на думку віддавати їм перевагу при наймі. Почалось будівництво робочої «колонії» для майстрових по 2 квартири в будинку, та казарм (гуртожитків) для тимчасових і холостих. Причому в будинках була вода, світло, газ, а квартплата складала в всього 20 коп. на місяць.

Крім того, з часом було збудовано школу з безкоштовним навчанням, лікарню, бібліотеку, лазню. Багато з приїжджих залишалось працювати назавжди – таким призначалась підвищена оплата. Новоспечені криворіжці починали писати листи додому, розписуючи принади роботи та життя на руднику. У результаті сюди переїхало багато людей, які згодом стали кадровими робітниками. Крім того, у робітників С. Колачевського були трудові книжки і страхові поліси. Працювала лікарня, яку відкрила його дружина – Євгенія Колачевська. А на вихідні відчиняли двері клубу, де часто гастролювали артисти, як-от Марія Заньковецька, П. Саксаганський та інші. Театральні вистави у

С. Колачевського були для виробників безкоштовними. Гірники ніколи не дозволяли погано говорити про «хазяїна». Рудник Колачевського був невеличким робітничим містечком – справжнім оазисом посеред злиденного життя інших гірників [3].

Для порівняння ми можемо навести свідчення людей тієї епохи, які жили та працювали на Криворіжжі. Один з активних учасників робітничого руху В.А. Валявко згадував, що земляні бараки в яких живуть робітники, – це чотирикутні ями глибиною 2-2.5 аршина з дерев'яною стелею, засипаною зверху землею. Під час дощів ця стеля протікала. Вздовж стін цього бараку тягнулися довгі дощаті нари, посередині був вкопаний в землю дерев'яний стовп; у бараці знаходився також великий дерев'яний стіл з неструганих дощок. На нарах лежали купи брудного вологого лахміття: одяг, ковдри, рядна й мішки, набиті гнилою соломою. За столом і нарами вдень і вночі сиділи та спали неймовірно брудні робітники. Тут же, в бараках, готували їжу, милися ті, хто приходив з роботи, сушили мокрий одяг, онучі та білизну [1, с. 68]. Гірничопромислова статистика називала ці бараки «будинками для робітників». Самі ж робітники називали їх «вовчими лігвами». У 1913 році в таких житлових умовах містилося понад 70 % робітників Криворізького басейну [2, с. 55]. У С. Колачевського робітникам жилися й працювалося набагато краще.

С. Колачевський брав активну участь у справах меценатства. Іноді влаштовувались маленькі ярмарки, де вистачало розваг і дорослим, і дітям. За спогадами сучасників, на свята, він сідав у візок запряженим поні і їздив по вулицям та роздавав дітям солодощі, цукерки та одяг. Сергій Миколайович утримував при руднику початкову школу для дітей, народну бібліотеку для дорослих, православний молитовний дім. Він був

членом ревізійної комісії управи згаданого земства і попечителем Саксаганського ремісничого училища, членом комісії з покращення тваринництва у повіті. Незадовго до смерті Сергій Колачевський віддав рудник в оренду на 36 років Російсько-бельгійському металургійному товариству. Всі отримані прибутки при гарантії не менше 20 млн. руб. на рік він заповів Криворіжжю.

Сергій Колачевський увійшов до історії Криворіжжя як успішний промисловець, активний суспільний діяч і меценат, талановитий дослідник і організатор. В умовах переваги іноземного капіталу в гірничо-видобувній галузі він власним прикладом демонстрував можливості українського підприємництва, сприяв покращенню соціальних умов життя робітників. Якщо б у той час в Україні було більше таких людей як С. Колачевський, цілком можливо нам вдалося б уникнути соціально-політичних потрясінь і катастроф.

Джерела та література:

1. Варгатюк П.Л. Василь Антонович Валявко /П.Л. Варгатюк, А.В. Дольчук – Дніпропетровськ : Промінь, 1972. – 131 с.
2. Комаров В.О. Історія Криворіжжя: Навч. посібник /Володимир Олексійович Комаров – Дніпропетровськ : Січ, 1992. – 165 с.
3. Мельник О.О. Криворізька зірка Колачевських /Олександр Олександрович Мельник, Ірина Олександрівна Стеблина. – Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2018. – 164 с.
4. Мельник О.О. Історична енциклопедія Криворіжжя /О.О. Мельник, С.В. Балабанов. Т. 1 – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. – 604 с.

Паньків Катерина,
студентка II курсу факультету географії, туризму та історії: сп. "Історія"
Науковий керівник: Романець Н.Р.,
доктор історичних наук, професор кафедри історії України та правозн-ва
Криворізький державний педагогічний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГУМАНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ Ф. НАНСЕНА НА ТЕРИТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО ПОВІТУ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 20-х рр. ХХ ст.

Актуальність даної теми варто розглядати в двох площинах. З одного боку, в умовах інтеграції України до світової спільноти актуальними стають питання історичних зв'язків України з іншими державами. Пошук та публікація інформації, що показує, як завдяки допомозі Ф. Нансена були врятовані від голодної смерті тисячі українців, безперечно, зможуть сприяти подальшому взаєморозумінню та зближенню народів України та Норвегії. З іншого боку, усвідомлення процесів, що відбуваються в нашій державі, можливе лише за умови вивчення і розуміння її історії, яке, в свою чергу, варто починати з історії рідного краю.

Висвітленню проблеми організаційно-гуманітарної допомоги Ф. Нансена в Україні в 20-х рр. ХХ ст. присвячений досить значний масив наукової літератури, як вітчизняної, так і зарубіжної. Серед українських істориків можна виділити І. Ніколаєва, О. Слепиніна, О. Мовчан, С. Кульчицького, В. Пасецького, В. Кисельова, зарубіжних – Л. Нансен-Хайер, П. Егель-Хегге, проте тема діяльності Фрїтьйофа Нансена у регіональному аспекті – на території Криворізького повіту Катеринославської губернії потребує додаткового дослідження, що і є метою цієї статті.

В результаті політики «воєнного комунізму», продрозкладки, несприятливих кліматичних умов, зниження темпів відновлення

господарства внаслідок Першої світової та громадянської воєн різні частини колишньої Російської імперії у 1921–1923 рр. охопив голод. Серед них і Південна Україна.

Фріттьоф Нансен (1861 – 1930)

Для координації дій по боротьбі з голодом була створена 18 липня 1921 р. Центральна комісія допомоги голодуючим (ЦК Допгол). Влада довго приховувала дані про масштаби голоду, однак, коли стало зрозумілі масштаби голодної катастрофи, більшовики були змушені визнати, що без зовнішньої допомоги країні не обійтися [15]. На прохання керівника держави Володимира Леніна Максим Горький передав до західної преси звернення з проханням допомогти мільйонам голодуючих у радянській Росії [15]. Допомогти Україні вперше попросив уряд УНР в екзилі восени 1921 р. Олександр Шульгин, повноважний представник УНР, у вересні 1921 р. звернувся з проханням допомогти голодуючим українцям до Ф. Нансена, а через деякий час це питання місія УНР поставила в Парижі [20, с.10]. На заклики відгукнулися різноманітні організації, серед яких за масштабами діяльності та рівнем організації не було рівних т. зв. місії Нансена та гуманітарній місії Американської адміністрації допомоги (АРА) [15].

27 серпня 1921 р. в Москві був підписаний договір між радянською Росією (від більшовиків його завізував Народний комісар іноземних справ Чічерін) та доктором Нансеном, який був Головним Уповноваженим Женевської конференції по наданню допомоги Росії і представляв об'єднання 15-ти національних релігійно-доброчинних

товариств та комітетів Червоного Хреста під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста [4]. ЦК Допголу зарахував Катеринославщину до голодуючих в листопаді 1921 р., коли голодувало вже 315 000 чоловік. Катеринославській губерніальній комісії дозволили залишати зібрані продукти в губернії [12, с.2].

Станом на 18 грудня в Криворізькому повіті було 20 голодуючих волостей з 34. У найскрутнішому становищі перебував Апостолівський район. Абсолютно голодуючими на Криворіжжі були визнані 40 000 чоловік. Положення ускладнилось появою 200 родин переселенців з Поволжя. На з'їзді комісії Допголу в Кам'янському районі було визнано, що голод набуває значних масштабів, а відтак потрібно організувати мережу загальних їдалень, постачати харчі і гроші голодуючим. На той момент в повіті функціонувала одна їдальня, яка обслуговувала 240 осіб [8, с.1].

На початку 1922 р. ситуація ще погіршилася. В газеті «Вісті ВУЦВК» від 8 лютого 1922 р. повідомлялося, що лише «в Апостоловском районе население кушает собак и падаль. Скота осталось 10 процентов. В январе количество голодных детей на Екатеринославщине достигло 160 тысяч». А вже 12 квітня була оприлюднена інформація про те, що Катеринославська губерніальна комісія допомоги голодуючим отримала акт зборів громадян с. Широке Криворізького повіту з записом про те, що голодне населення розриває могили, витягує звідти трупи і їсть їх [2, с. 3]

УСРР підписала договір з Місією Ф. Нансена ще 31 грудня 1921 р. [16]. Головним представником Місії допомоги професора Нансена в Україні було призначено капітана Відкуна Квіслінга. Допомога була всебічною: від постачання продуктів харчування та ліків, відкриття пересувних їдалень, підвезення товарів на місця до заготівлі дров і

встановлення опалювальних котлів. Серед завдань Місії було не лише налагодити допомогу голодуючим районам, а й не допустити повторення голоду шляхом покращення методів землекористування, збільшення поголів'я худоби [13].

Вже 10 лютого 1922 р. до Кривого Рогу прибув представник Ф. Нансена доктор Гінзбург для організації допомоги голодуючим. Було вирішено розмістити основні продовольчі склади місії в Долгінцево (зараз - територія Кривого Рогу) та Нікополі [1]. Наприкінці січня представники комітету разом з Українським Червоним Хрестом відкрили їдальню в с. Грушівка Апостолівського району (затоплене при створенні Каховського водосховища), пропускна здатність якої складала 400 осіб [17].

Станом на червень 1922 р. з 26 волостей Криворіжжя голодувало 23, вимерло 20% населення. Всього голодувало 161 000 дорослих і 89 000 дітей. На цей момент було організовано мережу їдалень, які забезпечували необхідним мінімумом 80 000 осіб, з яких 58 утримувала Місія і тим самим забезпечувала харчуванням 19 700 жителів повіту [6, с.2]. Пайок, який видавала місія Нансена складався з хліба – 288 г, крупи – 56 г, жирів – 12 г, солі – 8 г. Всього на той час по всій губернії голодувало близько 1 100 000 осіб, а допомогу отримували лише 12% [7, с.3].

28 січня 1923 р. Ф.Нансен прибув до міста Харкова з метою скоординувати діяльність місії в наданні економічної допомоги. З метою відновлення селянських господарств, які постраждали від голоду, замість того, щоб утримувати заклади громадського харчування, Ф. Нансен надав безвідсоткову продовольчу позику зерном в розмірі 140 тис. пудів до наступного врожаю; для кооперативів пропонувалось купувати

сільськогосподарську техніку за рахунок безвідсоткової позики строком на 5 років [3]. Це говорило про бажання Ф.Нансена не просто давати хліб, а дати можливість його вирощувати.

Однією із складових економічної допомоги селянським господарствам місії було створення спеціальних зразкових сільськогосподарських станцій на Поволжжі та в Україні. Відповідно до намірів 16 липня 1923 р. між РСФРР і УСРР, з одного боку, та Ф.Нансеном, з іншого, було підписано договір про створення таких станцій з метою навчання селян веденню господарства прогресивними методами. За його умовами на впорядкування однієї станції мало бути витрачено не менше 10 тисяч фунтів стерлінгів, а при необхідності Ф. Нансен мав би збільшувати суму, щоб виконати господарський план[9].

Одна з таких станцій була організована в селі Михайлівці Криворізького повіту Катеринославської губернії. Вона отримала назву «Перша землеробська станція доктора Нансена». Основою роботи господарства був технічний парк. До речі, на закупівлю сільськогосподарських машин і тракторів для дослідних станцій Ф.

Нансен витратив свої власні кошти, зокрема, отриману в 1922 р. Нобелівську премію. Навесні 1924 р. на полях станції працювали 17 тракторів «Фіат». які мали чотирьохкорпусні плуги, сівалки, борони і т. д. До осені 1924 року на станції було уже 45 тракторів. З них 15 працювали на полях станції, а ще 15 віддавали в найм одноосібникам, підтримка яких була стратегічним курсом всього задуму Ф. Нансена. Останні машини в різні часи були зайняті в різних заходах, наприклад, окремий механізований загін було направлено на Мелітопольщину для освоєння цілинних земель. В господарстві мали конезавод, який вирощував окрім звичайних коней, скакових рисаків. Вже тоді в господарстві використовувались важкі дискові борони, які ще на початку 2000-х років вважались великим досягненням агротехніки. Також існував молокопереробний завод, де виготовляли голландський сир і масло.

При місії проводилося навчання спеціальностям механізатора, агронома, меліоратора і ін. Пізніше на базі станції було організовано сільськогосподарський технікум. Для всіх робітників було встановлено 8-годинний робочий день (влітку 10-годинний). Заробітна платня видавалась переважно грошима, але частина робітників отримували продуктами. При затримці платні на зароблену суму нараховували компенсуючий відсоток. Персоналу видавали спеціалізований одяг (капелюх, пальто, штани, гетри і т. д.) і посуд (15 тарілок, 1 миску, чайник і відро). Обов'язково був вихідний, безкоштовне харчування. Приділялася увага дозвіллю, розвитку спорту. Було встановлено телефонні будки, щоб окремі частини господарства мали зв'язок.

Постійно діяла виставка досягнень сільського господарства, де були представлені різні трактори, зрошувальні системи, плуги і т. ін. На станції було освітлення. Керував господарством В'ячеслав Петрович Ванечка.

1924 р. для селян Шолохівського, Нікопольського, Михайлівського, Апостолівського районів став новим випробуванням, адже від посухи загинуло багато посівів, а захворюваність малярією досягла 70-90 %. Врожай у селян був низьким: від 8 до 20 пудів жита та пшениці з десятини, ячмінь і овес повністю вигоріли, лише декому вдалось зібрати по 5 пудів з десятини. «Перша землеробська станція доктора Нансена» мала дещо інші показники: урожай пшениці від 50 до 60 пудів з десятини, жита від 35 до 60 пудів, ячмінь і овес - 15 пудів з десятини. З цього моменту число бажаючих вступити в станцію збільшилось. А деякі сільськогосподарські товариства навіть спробували придбати трактор.

Керівництво зразкової станції представило селянам трактор з молотилкою для обмолоту снопів. Ефективність здійснення даної операції механізовано була втричі вищою від звичної для селян, за допомогою коней.

Вже в 1925 р. господарство стало прибутковим, але в 1927 р. після закінчення строку дії договору станція перейшла до уряду УСРР. Головними причинами завершення діяльності зразкової станції Ф. Нансена стали неможливість працювати в умовах грубого втручання місцевої влади в роботу підприємства: насаджування нормованих цін на хліб та різні комуністичні експерименти. Під час роботи станції постійно виникали перешкоди з боку влади: повільність вантажних перевезень, відсутність і низька якість паливно-мастильних матеріалів, дороговизна бензину.

На базі станції було створено радгосп, який отримав ім'я Нансена. В 1953 р. у зв'язку з кампанією проти «буржуазних імен» насіннєве господарство (радгосп ім. Ф. Нансена) було перейменовано в «Прогресс». З 1968 р. господарство змінило профіль і стало називатись

Михайлівською птахофабрикою. А в 1987 р. за ініціативою Г. С. Магдалини птахофабриці повернули імя великого норвежця. На сьогоднішній день іменем Ф. Нансена назване фермерське селянське господарство засноване Г. С. Магдалиною. Зацікавилися історією села посол Норвегії та його дружина, які відвідували Михайлівку та родину Г. С. Магдалини. Для своїх співвітчизників норвезькі гості зняли фільм, записали спогади старожилів Г. І. Максименко, К. І., Болобана, Г. В. Ганістрата, сфотографували ангар, який був збудований Нансеном для зберігання зерна та сучасне господарство. Натомість, надіслали Г. С. Магдалині в особистий архів фотографії з музею Ф. Нансена в Норвегії, які останній привіз з України. Є на цих знімках і «Перша землеробська станція доктора Нансена» .

З метою вшанування пам'яті Ф. Нансена на будівлі сільської ради коштами Г. С. Магдалини встановлено пам'ятну дошку, на відкриття якої 15 листопада 2011 р., запрошувались представники Посольства Норвегії у Києві. На жаль, від посольства ніхто не зміг бути присутнім. На адресу ФСГ ім. Ф. Нансена надійшов лист від Посла Норвегії Йона Елведала Фредріксена.

Фермерське господарство ім. Ф. Нансена
Михайлівська селищна громада
Апостолівський район
Дніпропетровська область

Київ,
13 жовтня 2011 року

Шановні панове!

Від імені Посольства Королівства Норвегія в Україні дякую Вам за ініціативу відкрити меморіальну дошку з нагоди 150-річчя з дня народження всесвітньо відомого вченого, дипломата та гуманіста, лауреата Нобелівської премії миру Фрідтйофа Нансена.

Ім'я Нансена безпосередньо пов'язано з Україною. У 1922 році у Харкові Нансен виконував місію Верховного комісара Міжнародного Червоного Хреста по боротьбі з голодом. У голодні 20-ті роки створив на кошти, що їх було отримано за Нобелівську премію, показову сільськогосподарську станцію у селі Михайлівка та врятував від смерті тисячі людей Криворізького повіту.

Цього року посольство здійснило декілька заходів на відзначення року Фрідтйофа Нансена. За сприяння Українсько-норвезького центру культури та співробітництва ім. Фрідтйофа Нансена 1 червня ц.р. у Харкові відбулися наукові та культурно-мистецькі заходи.

Влітку ц.р. у кулуарах Верховної Ради України та у Національному заповідникові «Софія Київська» демонструвалась виставка «Фрідтйоф Нансен: науковець і гуманіст».

Дякую Вам за увагу до Норвегії та видатних особистостей країни. Такі заходи сприятимуть посиленню дружніх відносин між нашими країнами.

Користуючись нагодою, хочу побажати Вам успіхів.

З повагою

Йон Епведаль Фредріксен
Посол Норвегії

Postal address: Vul. Striletska 15, 01901 Kiev, Ukraine
Office address: Vul. Striletska 15 Telephone: +380 44 281 22 00 Telefax: +380 44 281 22 99
Org. nr.: 972 417 920

Таким чином, можна зробити висновок, співпраця з європейськими інституціями в рамках надання допомоги Україні має тривалу історію. Одним із епізодів такої допомоги в ХХ ст. була діяльність місії Ф. Нансена в 20-ті роки на Криворіжжі, яка мала значний вплив на соціально-економічний (високоєфективна сільськогосподарська станція) та освітній (технікум) розвиток регіону.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Вісті ВУЦВК. 1922. 10 лютого
2. Вісті ВУЦВК. 1922. 12 квітня
3. Вісті ВУЦВК. 1923. 30 січня

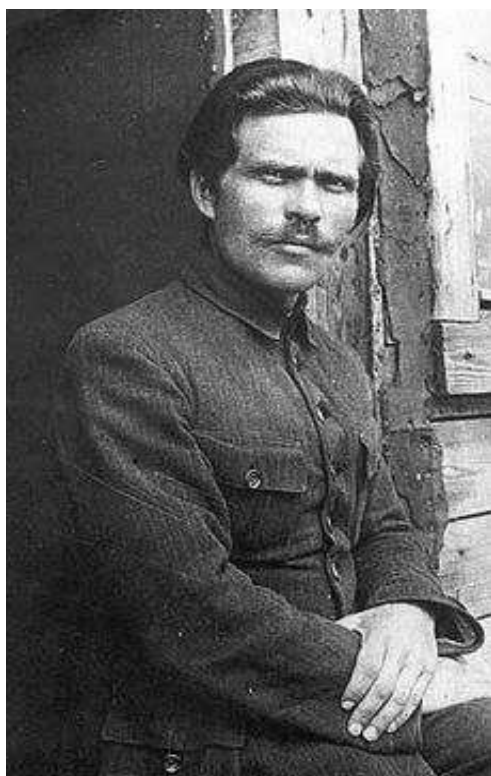
4. Вісті ВУЦВК. 1922. 16 лютого
5. Вісті ВУЦВК. 1922. 19 лютого
6. Вісті ВУЦВК. 1922. 27 червня
7. Вісті ВУЦВК, 1922. 27 травня.
8. Голод на Катеринославщині // Селянська правда. 1921. 18 грудня.
9. Документи внешней политики. Москва, 1960. Т. 4. С. 294.
10. Звезда. 1924. 11 вересня
11. Катеринославщина голодує // Селянська правда. 1921. 27 листопада.
12. Мовчан О.М. Насена місія // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Nansena_misiia
13. Нансен-Хайер Л. Книга о отце (Нансен и мир). Ленинград: Гидрометеоздат, 1986. URL: <http://www.norge.ru/nansenfred/>
14. Ніколаєв І. Організаційно-гуманітарна діяльність «Місії Нансена» в Україні під час голоду 1921-1923 років (на матеріалах Миколаївської області). URL: http://journal.mandrivets.com/images/file/Nikolajev_2011_6.pdf
15. Сергійчук В. Як нас морили голодом. К.: ПП Сергійчук М. 2006. 392 с.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.258. Оп. 1. Спр. 54.
17. ЦДАВО України. Ф. 258 Оп. 1. Спр. 82. Арк. 388.
18. ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 271. Арк. 145.
19. ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 30. Арк.100.

**Прожижко Ілля,
студент I курсу;
Керівник: Василенко Н. Б.,
викладач вищої категорії,
Криворізький державний комерційно-економічний технікум**

ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ Н. МАХНА, ЇХ ОЗБРОЄННЯ ТА ТАКТИКА ВЕДЕННЯ ВІЙНИ

Махновський рух 1917-1921 рр. розпочав свою історію як один із напрямків повстання проти влади гетьмана Скоропадського. Він мав оригінальне політичне забарвлення, а за рівнем своєї організації і глибиною впровадження в селянське середовище перевершив всі інші повстанські організації. Територія махновського «вільного району» охоплювала п'ять повітів, мала вихід до Азовського моря, населення в 2,5

млн. осіб і розмірами перевищувала такі європейські країни, як Данія, Голландія або Бельгія. Починаючи з 1919 р, махновський рух фактично досягнув стану державності, створивши «Гуляйпільську республіку». Її характерними рисами стали мілітаризованість і сповідування ідеології анархізму. Протягом трьох років Махно всіляко намагався реалізувати свій політичний проект безвладної країни, проявив себе як талановитий політик, полководець і військовий організатор.

Для жителів Кривого Рогу має бути цікавим фактом те, що в біографії «батька» Махна простежується криворізький слід. Його тітка жила в Кривому Розі – на місці сучасного Тернівського району. Махно зі своїми хлопцями-вояками неодноразово приїжджав до неї. Тобто був у наших краях гостем частим і улюбленим [6]. Більш того, в історичному центрі Кривбасу – на проспекті Поштовому батько Махно виступав перед своїми бійцями та криворіжцями. Трибуною

для полум'яних промов служив невеликий балкончик на 2-му поверсі розташованого на перетині проспекту Поштового і вулиці Чкалова житлового будинку [1]. Тож ім'я Нестора Махна було відомим і на Криворіжжі: до його думки дослухалися, його підтримували, за ним йшли.

У своїй роботі ми хотіли показати масштаби селянського махновського руху (який торкнувся і земель Криворіжжя), розкрити внесок Махна у розвиток військової тактики маневрової війни та

продемонструвати новітні засоби, які використовували бійці «батька» під час ведення воєнних дій.

Тривалий час в радянській історії махновців називали перевертнями та бандитами лише тому, що вони не бажали жити ні під білими генералами, ні під червоними комісарами. Із здобуттям Україною незалежності, все більше дослідників звертає увагу на вивчення питання селянського руху опору, який вів виснажливу боротьбу у дуже непростих умовах [3, с.12].

Н.Махно якнайповніше уособлював вид бунтарського анархістського руху. Він виступав проти будь-якої централізованої влади (ідея «безвладної держави»), забезпечення життя трудівників на основі солідарності та самоврядування [4, с.21]. Н.Махно спромігся воювати проти всіх: проти Центральної Ради, Гетьмана П.Скоропадського, Головного отамана С.Петлюри, генералів А.Денікіна і П.Врангеля, проти інтервентів з Німеччини, Австро-Угорщини, Франції, проти більшовицької Червоної армії, загонів ЧК і комітетів незаможних селян.

Неприйняття аграрної політики цих режимів підняло на небачений рівень соціальну активність селянства, яке крім індивідуального господарювання не хотіло визнавати жодних інших форм.

Поряд з Київщиною та Чернігівщиною селянський повстанський рух охопив Волинь, Полтавщину, Харківщину, Херсонщину, Катеринославщину, всю сільську територію Криворізького повіту, де під ідейним впливом Н.Махна та інших селянських отаманів потужність і масштабність селянського руху опору не могла стримати жодна тогочасна сила.

Контролювати таку територію, використовуючи тактику позиційної війни, було неможливо. Тож Махно уперше в ХХ столітті вів лише

маневрову війну, чітко обґрунтувавши її концепцію. М.Тухачевський, Г.Гудеріан і Шарль де Голль схожі концепції подібної війни обґрунтували лише через 15—20 років опісля [9].

«Батько» розпочав з активної реорганізації свого війська, намагаючись із дрібних загонів, які налічували по 50–100 повстанців-односельців, створити вільні батальйони для фронтових операцій. Ці батальйони мали бути закріплені за певними територіями і пов'язані із кавалерійсько-тачанковими загонами, метою яких було здійснення рейдів по ворожих тилах.

П.Аршинов досить красномовно змальовує швидкість пересування, блискавичність дій загонів Махна, причому до такої міри, що каральні загони просто не встигали усвідомити свою безпорадність. «Батько» контролював велику територію військово-революційних дій —

від Лозової до Бердянська, Маріуполя і Таганрога, і від Луганська і Гришина до Катеринослава, Олександрівська і Мелітополя. Тож швидкість пересування була особливістю його тактики. Завдяки їй він завжди з'являвся в тому місці, де його менше всього чекали. «Всі ті, хто користувався безправ'ям селян, грабуючи їх працю і землю раптом виявилися під нещадною, невблаганною рукою «батьки» і його партизан. Швидкі як вихор, не знаючі страху і жалю до ворогів, налітали вони на поміщицьку садибу, вирубували всіх ворогів селянства, що були на обліку, і зникали. А на інший день Нестор здійснював наліт вже на відстані ста з гаком верств від цієї садиби на яке-небудь велике село, вирубував там всю варту, офіцерів, поміщиків і зникав, не давши часу схаменутися німецьким військам, що стояли під боком»[2, с.25].

Аналіз доступних джерел дозволив нам виділити ознаки, які давали перевагу селянським загонам, що вели боротьбу протягом тривалого часу (рік і більше):

1. Швидкість і маневреність, яка досягалася за рахунок достатньої кількості коней (часом і по два на бійця) і тачанок. Широко практикувався обмін стомлених коней на «свіжих» у селян. Це давало можливість переміщуватися зі швидкістю 100–150 км на добу. Ворог рідко міг розвивати такі темпи при переслідуванні, часто заганняючи своїх коней.

2. Повстанці як сільські жителі були добре обізнані з місцевістю; результативно діяла широка мережа добровільних інформаторів, які повідомляли про дислокацію і рух військових підрозділів. (В деяких випадках повстанці вдавалися до тактичних імпровізацій. Ось випадок, який стався на Криворіжжі. В травні 1921 р. до повітового воєнкома прибули шестеро червоноармійців з двома гарматами і кулеметом, маючи

при собі необхідні документи. Червоне командування просило терміново зробити ремонт зброї. Це було виконано протягом п'яти днів. При від'їзді військові знову прибули до воєнкома і залишили листа, в якому батько Махно дякував за терміновий ремонт [5, с.29]).

3. Добра озброєність загонів [5, с.25].

Озброєння махновців дійсно було на досить високому рівні. Про це свідчать наступні факти. Так, для швидкого пересування та миттєвого введення в бій кулеметів, Махно використовував тачанки.

Вони були доволі розповсюдженими на південних територіях України, де селилися німецькі колоністи. Їх закупали місцеві поміщики, чиновники та заможні селяни. Тож махновці мали у своєму розпорядженні велику кількість найкращих тачанок.

Нестор Махно зрозумів, якщо на неї поставити кулемета, то з нього буде набагато зручніше цілитися: така тачанка не трясє і не підскакує на поворотах. Були такі тачанки у багатьох, проте тільки Махно концентрував їх у окремий підрозділ – славнозвісний кулеметний полк, яким командував Хома Кожин (Кожа). Історики називають різну кількість

кулеметних тачанок у війську Махна – до тисячі і навіть більше. Зрозуміло, не всі вони входили до окремого кулеметного полку, але можна сміливо стверджувати, що в кращі для махновців часи цей полк міг зосередити в одному бою кількасот кулеметів на тачанках і вести одночасний вогонь з них [7]. Так, тачанка з кулеметом, поверненим назад, була чудовою технічною моделлю для захисту бійців, що спішно відступали і прикривали свій відхід кулеметним вогнем. Проте, передусім, вона прославилася в нападі. У «лобовій» атаці тачанка раптово зупинялася і розверталася на 180°, демонструючи супернику одночасний вогонь із великої кількості кулеметів. Така злива куль могла вирішити долю будь-якого бою. І на той час ніхто не мав можливості використовувати цей вид озброєння настільки ж масово та ефективно як махновці [8].

Нестор Іванович Махно був одним із тих, хто під час воєнних дій використовував у своєму війську авіацію. 29 грудня 1918 року в Катеринославі літаки вперше потрапили до рук анархістів. Махно, власне, і вплутався в авантюру із захопленням міста заради військових трофеїв, гідною прикрасою яких стали літаки. Але вивезти захоплене з міста махновцям не вдалося. А вже у січні 1919 р. між комуністами і махновцями, на більш високому рівні, було відновлено союзну угоду. Махновський район зберіг автономію, а загони повстанців склали 3-ю бригаду в дивізії П. Дибенка. До дивізії був приписаний 22-й авіазагін РСЧА, і його літаки тепер повинні були забезпечувати дії махновців з повітря на трипланах «Сопвич» англійської конструкції [10].

А ще пізніше, у тому ж 1919 році, у Бердянську, на місцевому авіаремонтному заводі, армія Махна знайшла 5 розбитих аеропланів. Людський ресурс був настільки великим, що моментально знайшлися

інженери та пілоти. За кілька днів склали літак, на якому «батько» здійснив кілька перельотів між позиціями. Аероплан вів розвідку, бомбардування...

Тож ні білогвардійці ні більшовики не могли заперечувати загальноселянського характеру махновського руху, його величезного масштабу, якісного озброєння бійців, а також того, що тактика народної маневрової війни Махна досягала перемог. Вороги називали його «неперевершеним майстром партизанської війни».

І хоча про концепцію «народної війни» в той час не було публікацій і вона залишалась мало відомою, тактика ведення маневрової війни Махна скоро таки дістала оцінку фахівців. Про внесок Махна у військову тактику та в історію говорить той факт, що використані ним маневрові дії вивчали у військових училищах, включаючи Казанське, де в групі німців у 1920-х роках учився Г.Гудеріан, який і використовував саме таку

тактику ведення бою. Американці ж застосовували тактику «українського батька» в Кореї та в Іраку під час операції «Буря в пустелі».

Джерела та література:

1. Арсланова Дарья. Матеріальне свідетельство перебування в Кривом Роге легендарного атамана-анархиста батьки Махно, оказується, до сих пор сохранилось в Кривом Роге – www.veskr.com.ua/krivorozhskie-gorodskie-novosti/16985-sled-batki-makhno-obnaruzhen-v-krivom-roge.html
2. Аршинов П.А. История махновского движения. – Запорожье: «Дикое поле», 1995. – 195 с.
3. Историчний феномен Гуляй поля. Політична і військова діяльність Нестора Махна: Матеріали науково-теоретичної конференції. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – 152 с. – <https://zounb.zp.ua/sites/default/files/news/2015/09/pivdnm.pdf>
4. Махно Н. и махновское движение. Сост. Г.А.Борисов, Д.Ю.Мешков, М.А.Скон. – Днепропетровск: Акционерное общество «DAES», 1993. – 78 с.
5. Мельник О. О. Антибільшовицький рух опору на Криворіжжі 1919– 1923 років / Олександр Олександрович Мельник. – Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2018. – 200 с.
6. Новости Кривой Рог LIFE от 23.02.2016 – <http://krlife.com.ua/news/v-krivom-roge-est-balkonchik-s-pamyatyu-o-batke-makhno-foto>
7. Сандул Юрій, Федоряченко Оксана. Нестор Махно не придумував кулеметної тачанки – https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1910102-nestor-mahno-ne-privdumuvav-kulemetnoji-tachanki.html
8. "Ух ты, Токмак!" Документальный фильм "Ложь" о Несторе Махно 1998г. – <https://www.youtube.com/watch?v=26Z0v91oAUU>
9. Черний Гелій. Нестор Махно - основоположник маневрової війни– <http://incognita.day.kyiv.ua/nestor-maxno.html>
10. Чоп Владимир. Авиация Махно– https://gorod.dp.ua/history/article_ua.php?article=1348

Щербак Ярослав,
магістрант спец. "Історія"
Науковий керівник: Романець Н. Р.,
доктор історичних наук, доцент
Криворізький державний педагогічний університет

КУЛЬТУРНО – ОСВІТНЄ ЖИТТЯ КРИВОРІЖЖЯ ПЕРІОДУ ОКУПАЦІЇ

З просуванням німецького війська окупаційна влада починає втілювати в життя власну політику, як у сферах економічній та

політичній, так і в культурній та освітній. На думку більшості науковців, німецьке керівництво не було зацікавлене у розвитку української культури та не підтримувало її провідних діячів. Українська культура у цей час носила відвертий антирадянський та антинімецький характер, основними дійовими особами стали інтелігенція та націоналістичний елемент, який перебуваючи в органах управління, а саме міської управи, міг здійснювати заходи, спрямовані на зміцнення української культури [3].

Метою даної статті є дослідження культурно-освітнього життя Криворіжжя під час німецької окупації.

Уже 17 липня 1941 р. Гітлером було видано наказ про цивільне управління, яке мало бути запроваджене після закінчення військових дій на конкретній території. Німці увійшовши до Кривого Рогу 14 серпня 1941 р. почали створювати у місті нові місцеві органи управління на плечі яких лягало функціонування міста.

Автори монографії «Кривий Ріг: лихоліття. (історичні нариси)» виокремлюють два етапи у розвитку культурного та освітнього життя на Криворіжжі. Перший етап охоплює осінь 1941 – зиму 1942 рр., коли вплив на розвиток культурного життя міста мала патріотична інтелігенція, яка належала до членів ОУН (Б), або була її симпатиками. Другий етап (середина 1942 і до кінця 1943 рр.) характеризувався початком та репресіями проти українських націоналістів з боку німців, що супроводжувалися чистками патріотично налаштованої інтелігенції.

Як відомо, формування влади на місцях лягало на плечі міської управи. Першим бургомістром став С. Шерстюк. Починаючи, з зими 1942 р криворізьким бургомістром став Бусурманов. Відділ пропаганди

очолював Я. Потічний, а потім Д. Горбачів, відділ народної освіти - О. Зеленський [7, с 109].

Про цілеспрямовану боротьбу з радянськими символами свідчить перейменування вулиць, яким зайнялась міська управа. Нові вулиці мали носити імена українських діячів замість радянських. Наприклад, вулиця Першотравнева отримала ім'я С. Петлюри, а вулиця Петровського – Є. Коновальця [6, с. 23–24].

Керівну роль в організації культурного життя на Криворіжжі мала «Просвіта», яку очолював В. Кириленко, секретарем був А. Олійник. Дана організація створювала культурно – освітні осередки в Кривому Розі, що пропагували націоналістичні ідеї. У «Просвіті» працювали наступні секції: антибільшовицької пропаганди, шкільна, жіноча, юнацька, церковна, друку, агрономічна та інші [10, с. 194 - 202]. Головний осередок «Просвіти», як зазначають криворізькі історики, знаходився у клубі пекарів, а відділи були в Гайдамацькій Балці та в селищі Вечірній Кут. Члени ОУН (Б) намагалися взяти під свій контроль освітні заклади, друковані органи, а також спортивні організації [7, с. 109–110].

Крім того, міська управа та «Просвіта» контролювала випуск газети «Дзвін», керівником якої був Д. Горбачів а головним редактором М. Пронченко. З приходом німецької влади М. Пронченко стає щодо неї в опозицію і не підтримує її. Газета «Дзвін», зокрема, друкує матеріали націоналістичного характеру. Так ми можемо прослідкувати, що тоді, коли М. Пронченко працював редактором, газета друкувала, окрім повідомлень про події на фронті ще й матеріали про історію та культуру українського народу. Звернемо увагу хоча б на № 11 від 26 жовтня 1941 р. у газеті «Дзвін», де М. Пронченко видав уривок зі своєї поеми під назвою

«Симон Петлюра», у якому розповідав про героїчні сторінки історії української держави. Всіляко засуджує радянську владу, яка призвела до знищення новоствореної Української Народної Республіки [1].

Одним із членів ОУН Я. Потічним було організовано в Кривому Розі спортивне молодіжне товариство «Січ». Молодь мала можливість залучатися до спортивних змагань, українські футболісти грали проти німецьких та румунських команд. Так, на шпальтах газети «Дзвін» від 17 жовтня 1941 р. йдеться про те, що місцева футбольна команда «Січ» буде грати проти «Люфтнахріхтен», матч відбудеться 19 жовтня 1941 р., а кошти, зібрані на ньому, підуть на допомогу Німецькій Визвольній Армії. Таким чином, міська управа в особі націоналістичного підпілля намагалася залучити до своїх рядів активну молодь[2].

О. Мельник у своїй роботі «Криворіжжя у полум'ї війни» зазначає, що міська управа приділяла значну увагу організації освітнього процесу на Криворіжжі. В управі був створений відділ народної освіти, які мали організувати навчальний процес. Підготовка до навчального року почалася з кінця серпня з обліку шкільного обладнання. З метою більш якісної підготовки вчителів та навчання в школах 22 – 23 вересня 1941 р. в Кривому Розі в клубі «Промкооперація» відбулася перша вчительська конференція [6, с. 80–81].

У газеті «Дзвін» повідомлялося, що навчальний рік розпочнеться 1 жовтня 1941 р. о 9 годині для учнів 1 – 10 класів. Зазначалося, що основним завданням вчителя певної дисципліни є не лише надання теоретичних знань, а й виховання дитини в національному руслі, тобто виховання справжніх українців, які не мають бути спаплюжені більшовицькою пропагандою. Втім, І. Шаблій – автор статті – вказує на труднощі, що виникли у процесі навчання, в першу чергу, відсутність

підручників. Шляхом вирішення проблеми мало стати використання старих дореволюційних підручників, вирізок з газет з антирадянськими гаслами. Таким чином, міська управа намагалася виховати в учнів негативне ставлення до більшовицького режиму [9].

Школи мали працювати на платній та безоплатній основі. Учні 1–4 класів навчалися безкоштовно, учні 5 класів – сплачували 10 крб на місяць, 6-тих – 5 крб, 7-мих – 20 крб, 8-мих – 28 крб, 9–10-х – 30 крб. Тому навчання в школах могли собі дозволити не всі. Саме тому кількість шкіл на початок листопада 1941 р. складала 49 [6, с 80 - 81].

Ще одним напрямком культури, який функціонував на той час у Кривому Розі були театр та кіно. У газеті «Дзвін» від 5 жовтня 1941 р. зазначалося, що молодь Вечірнього Кута згуртувалася навколо «Просвіти» і організувала співочу капелу. Вона вивчала українські пісні під керівництвом Денисенка і планувала виступити перед мешканцями Вечірнього Кута. Крім того, молоддю Дубової Балки було організовано товариство «Просвіта». Було засновано драматичний гурток і розпочато роботу над п'єсою Т. Шевченка «Назар Стодоля». Таким чином, студентство та молоді люди були залучалися до культурного життя міста, а «Просвіта» ставала ключовим локомотивом на яку розраховувала нечисленна демократична еліта [4].

Також в Кривому Розі діяв Криворізький театр ім. І. Котляревського, директором якого став І. Аністрат. У газеті «Дзвін» від 12 грудня 1941 р. зазначалося, що однією з постановок театру є п'єса «Наталка Полтавка». Вокальну частину готував керівник капели «Сурма» Венедіктов, а драматичну – помічник режисера М. Горбачів. Головні ролі зіграли такі актори: Жаріна - Наталку Полтавку, роль виборного – Шинкарюк, Возного – Капітанів та інші. Таким чином, актори долучились до

театрального життя Кривого Рогу, а Криворізький театр ім. І. Котляревського став епіцентром культурного життя за німецької окупації [5].

Усього станом на 15 жовтня 1941 р. в Кривому Розі функціонувало п'ять кінотеатрів, два із них знаходились у центрі міста, 2 – в Жовтневому районі і один – в Фабричному. Фільми перевірялися відділом пропаганди і одним із перших фільмів, які було показано в Кривому Розі був фільм «Вічний жид». Таким чином, німецька окупаційна адміністрація намагалася контролювати культурне життя на території Криворіжжя і насаджувати антисемітську політику серед українського населення [8, с 176 - 185].

Отже, Кривий Ріг періоду німецької окупації мав як культурні, так і спортивні осередки. Міська управа разом з «Просвітою», окрім побутового забезпечення взяла на себе розвиток культурного життя Кривого Рогу. Крім того, в Кривому Розі функціонувала газета «Дзвін», яка за редакторства М. Пронченка стала ключовим рупором національного відродження, друкуючи постанови міської управи та українську літературу.

Джерела та література:

1. Апостол. Симон Петлюра.// Газета Дзвін. 1941. 26 жовтня.
2. Газета Дзвін. 1941. 17 жовтня.
3. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації. 732с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/23.pdf> (дата звернення 11.03.2019р)
4. Данилів. У товариствах «Просвіти»// Газета Дзвін. 1941. 5 жовтня.
5. Каменяр. «Наталка - Полтавка» // Газета Дзвін. 1941. 12 грудня.
6. Мельник О. О. Криворіжжя у полум'ї війни. Кривий Ріг, 2014. 232с.
7. Стецкевич В.В., Шайкан В.О., Шляхтич Р.П., Фасоляк Ю.Ю. Кривий Ріг: лихоліття 1941-1945 рр.. Кривий Ріг, 2015. 515 с.
8. Стецкевич В.В., Шайкан В.О., Шляхтич Р.П. Кривий Ріг : пам'ять міста 1941 – 1945 рр. у документах і матеріалах. Кривий Ріг, 2018. 480 с.

9. Шаблій. Навчання в школах// Газета Дзвін. 1941. 1 жовтня.

10.Шляхтич Р. П. Створення та функціонування центрального осередку «Просвіти» в Кривому Розі (1941-1942 рр). Придніпров'я: історико – краєзнавчі дослідження: зб. наук.пр. – Дніпро, 2017. с.194 – 202 .

Москаленко Наталія,
студентка III курсу факультету географії, туризму та історії: сп. "Історія"
Науковий керівник: Яшин В.О.,
Кандидат історичних наук, доцент,
Криворізький державний педагогічний університет

ЗАХОДИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В КОМУНАЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ ТА СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ (за матеріалами легальної преси Кривого Рога та Кам'янського 1941 – 1943 рр.)

Газети, які видавалися за часів нацистської окупації, є дуже цінним джерелом і мають велике значення для розвідок з історії тих місцевостей, на території яких друкувалися. На їхніх сторінках міститься багато пропагандистських матеріалів, однак, достатньо й є багато матеріалів, де знаходяться відомості з історії України, уривки з літературних творів, вірші тощо. Окреме місце займають відомості з буденного життя міст. Варті дослідницької уваги заходи в комунальній та соціальній сфері, як-то: охорона здоров'я, озеленення міста та його відбудова, діяльність громадських організацій тощо.

Метою даної статті є аналіз заходів нацистської окупаційної влади у сфері комунального господарства та соціальній сфері за матеріалами газет «Дзвін» (м. Кривий Ріг) та «Кам'янські вісті» (м. Кам'янське). Розглянемо деякі з них.

Нацисти розраховували на довготривале панування на окупованих територіях і прагнули збереження та відновлення нормального цивільного

життя принаймні у тих межах, які були необхідні окупантам. Другим, а, можливо й найпершим завданням нацистів, було підтримання нормальних мирних та спокійних умов у власному тилу. Саме ці фактори уявляються найважливішими щодо чинників тих заходів, про які йдеться у цій статті.

Одним з важливих завдань було підтримання певного мінімального, граничного рівня життя окупованого населення, яке планувалося використовувати як робочу силу для забезпечення поточних потреб армії та Німеччини. Із цих міркувань для надання допомоги місцевому населенню у Кривому Розі із санкції влади та за її сприяння було створено т.зв. Комітет допомоги. За час свого існування – тобто з 9 вересня по 20 грудня 1941 року, цей орган провів чималу роботу серед населення округи. Комітетом було проведено реєстрацію пенсіонерів та інвалідів – усього бл. 4700 осіб.; родин репресованих радянською владою – 365. За цей же час було проведено обстеження по виявленню

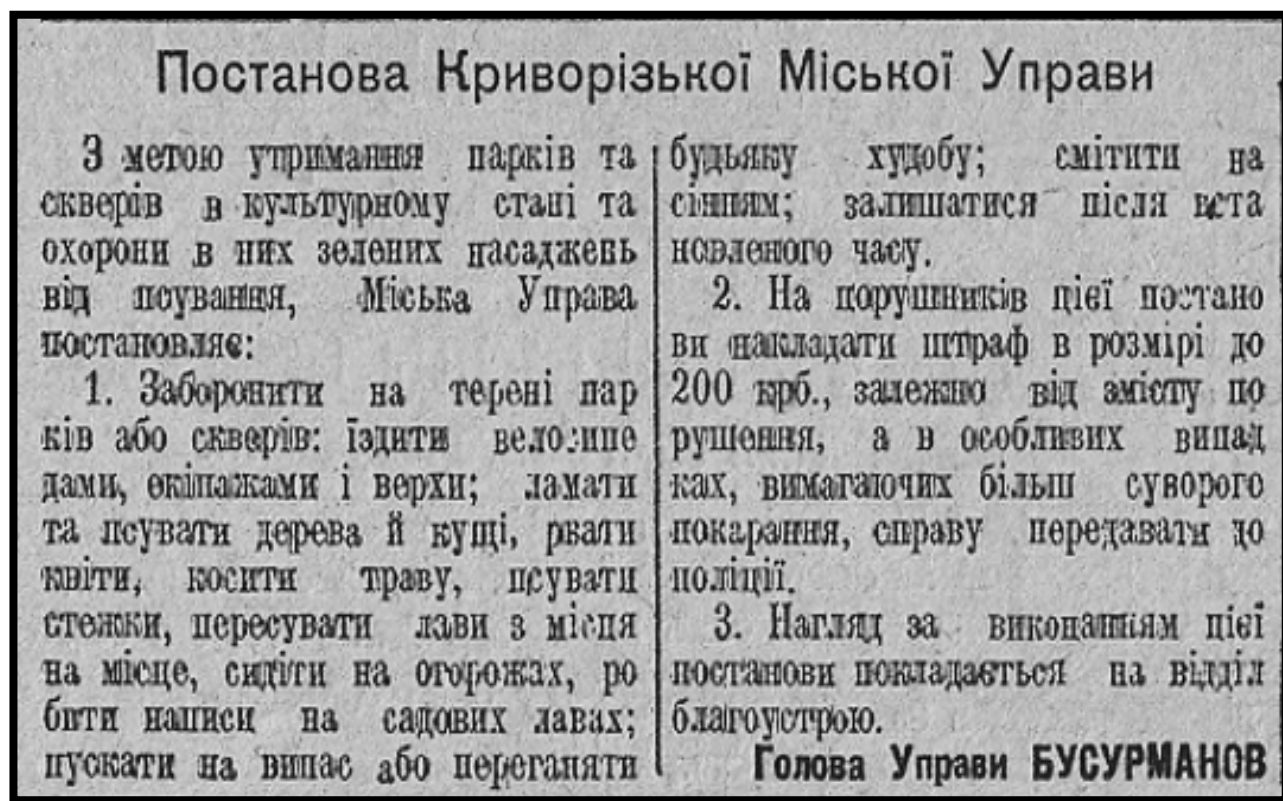
матеріально – побутових умов родин репресованих, інвалідів та інших – 1310 чол. Надано одноразову допомогу 726 осіб та здійснено низку інших заходів [7]. Пізніше при криворізькій міській управі працював т. зв. «комітет зимової допомоги». Метою цього комітету була організація допомоги інвалідам, родинам репресованих, сиротинцям та ін. За час своєї діяльності комітет зібрав близько 300 тис. крб. через спеціальну лотерею в якій могли прийняти участь усі, хто бажав допомогти. За пресовими повідомленнями, комітети зимової допомоги мали організовуватися й при школах. До цих комітетів мали входити директор, двоє вчителів і двоє учнів старших класів [6]. Усього на такого роду соціальні потреби було акумульовано майже 600 тис. крб. Із цих коштів, якщо вірити пресі, було витрачено 314 тис. 114 крб. З них для дитячого будинку-розподільника – 14810 крб., Гданцівського дитбудинку 24 тис. крб., Тернівського дитбудинку 100 тис крб., будинку інвалідів 85 тис. крб., на одноразову допомогу – 89 тис. крб., на пенсію – 650 крб [7]. Вочевидь, не варто так переїматися соціальним донорством окупантів: в умовах відсутності соціальної допомоги взагалі, окупаційна влада переклала ці витрати на плечі самого окупованого населення.

На початку січня 1942 року на засіданні Криворізької міської управи було створено комітет допомоги військовополоненим українцям. До комітету увійшли члени управи Олійник, Борщ, Чиж, Зеленський, Шанда. В місті було організовано декілька пунктів для збирання допомоги. Активну участь в роботі комітету, за повідомленням преси, брали вчителі місцевих шкіл. Так, у середній школі №27 (Карнаватка) було організовано пункт збирання продуктів, що, як стверджується, під суворим контролем безпосередньо передавали полоненим. Крім збору

продуктів, комітет звертав увагу на санітарний стан полонених в таборах, приймав посилки для хворих [8].

Через погані умови життя, велика увага у м. Кривий Ріг приділялася охороні здоров'я, при цьому наголошувалося, що, начебто, за радянської влади українському лікареві не залишилося місця в медицині. Їх, мовляв, зтирали, відганяли, не допускали до дослідницької, наукової та практичної діяльності. У місті функціонували: пологовий будинок, туберкульозна лікарня, інфекційна лікарня, доросла та дитяча амбулаторія. Відділ охорони здоров'я міської управи організував дослідження питної води та нагляд за санітарним станом міста. 19 лікарів міста організували прийом хворих у себе вдома, серед них: Лимарів, Музиченко, Приступа. У Веселих Тернах та в Лозуватці було відкрито лікарні [1]. Встановлювалися й інші санітарні правила. Зокрема, про всі випадки інфекційних хвороб, як скарлатина, кір, дифтерія, малярія та інші треба перш за все було повідомити лікарів. Лікарі, які не вживали потрібних заходів для рішучої боротьби з цими хворобами, каралися. Для запобігання поширенню різних інфекційних хвороб населення попереджалося, що кожна особа яка захворіла, мала бути негайно відправлена до інфекційної лікарні. Наголошувалося на тому, що населення повинно дбати про охайність і чистоту. Насамперед, потрібно щоб вулиці, подвір'я були охайними [2]. Регулярно публікувалися оголошення, що всі подвір'я та місця загального користування повинні бути очищені від усілякого бруду, який сприяв розвитку різних хвороб. «Саме населення матиме від цього корить, воно своєчасно подбає саме про себе» – підкреслювалося в ухвалі міської управи [10]. Беззаперечно, що головним у цих діях окупаційної влади була турбота про власні війська, що були розквартировані в місті.

Зі сторінок газети «Дзвін» ми дізнаємося й щодо озеленення міста. У Кривому Розі за це відповідав відділ благоустрою та зеленого

насадження, що працював при міській управі. Відділ мав в опікуванні великий розсадник дерев та чагарників, усього близько 50 гектарів [4]. З приходом зими населення залучалося до прибирання снігу, про що регулярно оголошувалося у «Дзвоні».

З метою утримання парків та скверів в культурному стані та охорони в них зелених насаджень від псування заборонялося на їх терені їздити велосипедам, ламати та псувати дерева й кущі, бити написи на садових лавах, псувати стежки, пересувати лави з місця на місце. На порушників цієї постанови накладали штраф в розмірі до 200 крб. [11].

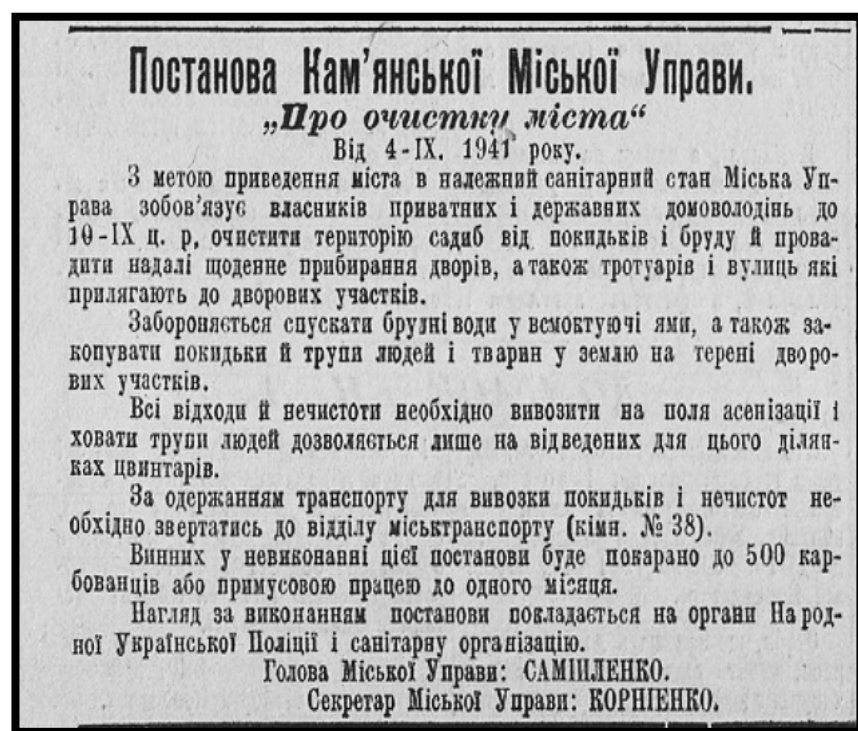
Ухвалою Криворізької міської управи від 18 листопада 1941 року зазначалося, що населення міста й околиць самовільно проводило хижацьке вирубування дерев та чагарників у різних державних та приватних посадках, садах і парках. Ці дії на далі просто не могли бути припустимими. Тому міська управа наказувала категорично заборонити

державним установам, організаціям та приватним особам провадити рубки, полумки, обрізки, підстрижку та корчування дерев і чагарників, як у державних, так і приватних посадках. Винні в порушенні цього наказу каралися штрафом до 1500 крб, або ж тюремним ув'язненням до 6 тижнів. Особливою постановою заборонялося всім установам, організаціям, підприємствам та приватним особам провадити вилов риби у водоймах Криворізької округи [13]. Аналогічні заходи здійснювалися й в Кам'янському: відділ впорядкування міста організував продаж різного роду декоративних дерев та чагарників. Міською управою Кам'янського було заборонено порубку дерев без дозволу відділу міського господарства. Організовувалася також охорона парків і лісопарків, скверів [19].

Для розвитку впорядкованого вуличного сполучення та уникнення нещасних випадків керівником місцевої поліції було видано розпорядження «Про дотримання вуличного руху», яким встановлювалися певні правила безпеки, пересування транспорту та пішоходів. Населення прохали дотримуватися цього розпорядження, або ж у випадках порушення повинні були застосовуватися покарання [9].

З метою запобігання виникненню пожеж, а також з метою встановлення протипожежної безпеки в місцях скупчення людності, управа міста видала ухвалу «Про протипожежні заходи». У ній зазначалося, що всі підприємці, громадські організації перед відкриттям зобов'язані насамперед порозумітися з протипожежною охороною, вказівки якої були безумовними та обов'язковими. Також начальник охорони міста повинен був призначити для чергування пожежників – у театрах, клубах, кіно та місцях скупченості людності - на час проведення вистав,

концертів, перегляду картин, проведення зборів тощо. При цьому без присутності чергового заборонялося відкриття вистав, концертів тощо [3].

Щодо тих комунальних заходів, які проводилися в м. Кам'янському ми дізнаємося, як вже зазначалося, з газети «Кам'янські вісті». Розглянемо деякі з них. Постанова Кам'янської міської управи «Про очищення міста» від 4

вересня 1941 року була видана з метою приведення міста в належний стан зобов'язувала власників приватних і державних домоволодінь до 19 вересня очистити територію садиб від бруду та організувати надалі щоденне прибирання дворів, а також тротуарів і вулиць [14].

Через надзвичайно велике пошкодження жилих будинків, різних приміщень та заборів й інших споруджень внаслідок військових дій на території міста міська управа Кам'янського вимагала їхнього негайного ремонту, про що й оголошувалося в газеті. Тим громадянам, які залишились зовсім без житла, житлова управа надавала житло – зрозуміло, у міру можливості. В умовах окупації та під час війни житлова проблема загострюється, як правило, до рівня повної невирішуваності. Але задля упорядкування житлового питання, Кам'янецькою міською управою було категорично заборонено самовільно займати квартири й інші приміщення або здійснювати будь-

який обмін квартир та приміщень без письмового дозволу житлового відділу [15].

Постановою «Про порядок експлуатації рибних ресурсів м. Дніпра» з метою усунення хижацького ловіння риби, що вело до її знищення було ухвалено декілька положень. По-перше, управління та організація промислового ловіння риби в межах району покладалися на Кам'янський промисловий відділ. По-друге, промислове ловіння риби дозволялося лише після реєстрації в тому ж відділі у спеціального інспектора по рибним справам [18].

З газети ми можемо дізнатися про перепис населення реєстраційним відділом м. Кам'янського. Станом на 23 вересня 1941 року було всього зареєстровано 91051 чоловік. За етнічним складом найбільше у місті проживало українців – 74737 чол; німців – 157; білорусів – 2366; росіян – 11838 та інших [17]. Обов'язковою постановою Кам'янської міської управи «Про боротьбу з повіддю та льодоходом» визначалися межі міста, які можуть бути затоплені, складалися плани захисних протипаводкових заходів. Відділ охорони здоров'я повинен був вжити заходів медично-санітарного обслуговування населення цих районів та конкретних профілактичних заходів, щоб запобігти можливих епідемічних захворювань. Житловий відділ повинен був провести облік населення, яке розташоване в цій зоні [20].

Окупаційна влада попереджувала жителів міста про необхідність комунальної економії. Комендант міста, майор Бергер, через сторінки газети довів до відома, що через недбайливе користування водопровідними кранами поставало проблему великої втрати води. Відповідальність за щільне закручування водопровідних кранів покладалась на управляючих домами та мешканців будинків. У випадку

порушення цього розпорядження будинок мав бути відключеним від постачання водою [18].

Схожа ситуація була з користуванням електроенергії. Наказом міської управи від 3-го січня 1942 року населення мало дотримуватися режиму економії електрики. По-перше, заборонялося використання освітлення у денний час, а також робота електричних двигунів без навантаження. По-друге, заборонялося користуватися саморобними електричними опалювальними приладами, користуватись електричними лампами великої потужності. Зауважимо, що лампи також реєструвалися. За порушення встановлювався штраф до п'ятсот марок.

Загалом, нацистська окупаційна влада на території обох міст проводила комунальні заходи у різних напрямках, які при цьому дуже багато в чому були схожими. Нова влада, намагаючись забезпечити певну стабільність у тилу та розраховуючи на довготривале панування, здійснювала певні заходи щодо налагодження нормального порядку життя. Підсумовуючи, це були: 1) заходи у сфері санітарії – очищення міста від сміття; 2) заходи охорони здоров'я – щеплення, попередження населення про інфекції та порядок їх запобігання; 3) природоохоронні заходи – озеленення міст, охорона річок, парків та лісів; 4) заходи допомоги населенню та військовополоненим; 5) заходи направлені на економію комунальних послуг – води, електроенергії; 7) заходи регулювання життя та пересування населення – встановлення комендантської години, регулювання вуличного руху та перепис населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дзвін. Криворізький міський часопис. 1941. №4, 10 жовтня.
2. Дзвін. 1941. №5, 12 жовтня.

3. Дзвін.1941. №8, 19 жовтня.
4. Дзвін.1941. №9, 31 жовтня.
5. Дзвін.1941. №23, 23 листопада.
6. Дзвін.1941. №31, 14 грудня.
7. Дзвін. 1941. №36, 25 грудня.
8. Дзвін. 1942. №42, 14 січня.
9. Дзвін. 1942. №45, 22 січня.
- 10.Дзвін. 1942. №58, 24 лютого.
- 11.Дзвін. 1942. №103, 18 червня.
- 12.Дзвін. 1942. №109, 2 липня.
- 13.Дзвін. 1942. №140, 3 жовтня.
- 14.Кам'янські вісті. Кам'янський міський часопис. 1941. №2, 7 вересня.
- 15.Кам'янські вісті. 1941. №7, 20 вересня.
16. Кам'янські вісті. 1941. №12, 2 жовтня.
17. Кам'янські вісті. 1941. №14, 7 жовтня.
18. Кам'янські вісті. 1941. №24, 30 жовтня.
19. Кам'янські вісті. 1942. №10, 24 січня.
20. Кам'янські вісті. 1942. №43, 14 квітня.

Греков Денис,
учень 11-го класу КНВК № 35 «Імпульс»
Керівник: Цвіркун Н.Л.,
вчитель історії КНВК №35 «Імпульс»

ЧАСОПИС «ДЗВІН» ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДОМОСТЕЙ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ КРИВОГО РОГУ ЧАСІВ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)

Дослідження життя населення, його побут в період окупації є важливою частиною вивчення минулого. Дана тема є актуальною, оскільки й досі жива в пам'яті людей. Нажаль, досліджень в українській історичній науці, присвячених вивченню побуту населення, дуже мало. В цей час відбувалися серйозні зміни в економічному, культурному, побутовому, соціальному становищі населення, але життя продовжувалося, незважаючи на окупацію. Важливою частиною повсякденного життя було видання Округового криворізького часопису

«Дзвін». На його сторінках розкривається буденність криворіжців в період 1941-1943рр.

Німецько-фашистські війська зайшли на територію міста Кривого Рогу 14 серпня 1941 року. Криворіжжя, а саме його промисловий потенціал, посідало важливе місце в планах нацистських загарбників. Зайнявши місто, вони розпочали з відновлення роботи шахт, заводів, фабрик, транспорту, які були зруйновані.

Для налагодження життя в місті окупаційній владі та українській місцевій адміністрації необхідно було вирішити ряд нагальних проблем: стабілізувати ціни на продукти харчування; забезпечити населення робочими місцями; вирішити земельне питання; налагодити житлово-побутові умови; підтримувати в належному стані комунікації та громадські об'єкти міста; налагодити культурно-освітнє життя в Кривому Розі тощо [1, с.91]. В той же час в роки окупації міста формувався приватний сектор, до якого належали чисельні дрібні стаціонарні та пересувні торгівельні об'єкти, заклади громадського харчування, їдальні, кафе, ресторани, пивниці, закусочні тощо. Частина приватників не реєструвалась і діяла нелегально або напівлегально. Так, в листопаді 1941 року на вулиці Першотравневій знаходилась лазня, якою можна було користуватись цивільному населенню кожної середи, а військовим в цей день було заборонено її відвідувати. Крім того на вул. Поштової знаходилась перукарня, в якій різні види робіт виконував майстер Н.Тертишник [6].

У ході війни, особливо після провалу «бліцкригу», нацистські погляди, щодо економічної експлуатації України зазнали певної трансформації: від орієнтації на використання виключно трудових ресурсів, продовольства, сировини, до збереження важкої та

машинобудівної індустрії, деяких галузей харчової та легкої промисловості, транспорту і комунікацій. Цього вимагали потреби продовження війни. З іншого боку, необхідно було забезпечити певну лояльність з боку робітників та селян, директорів підприємств, інженерно-технічних працівників та фахівців аграрної сфери тощо. Саме на лояльність населення в обмін на збереження певних соціальних гарантій, заробітної платні, продовольчого забезпечення, медичного обслуговування тощо розраховували окупанти [1, с.90].

Ще з 1 листопада 1941 року паспорти видані радянською владою вважаються недійсними без позначень адресного бюро, яке знаходилося за адресою вул. Заньковецької ч.3. Крім того в даній установі необхідно було отримати персональну довідку, а для цього потрібно було надати метричний запис, будинкову книгу та інші документи. Таким чином нова влада здійснювала перепис населення.

Відповідно до ухвали Криворізької міської управи 21 жовтня 1941 року населення зобов'язувалося очищувати вулиці та тротуари від сміття, снігу та криги щоб не було перешкод для руху автотранспорту та пішоходів. Пішохідні ділянки під час ожеледиці посипати піском. Обов'язково очищати від снігу та криги і підмітати пішоходи після кожного снігопаду по таких вулицях: Поштова, Парадна, Євгена Коновальця, Садовського, Симона Петлюри, Івана Мазепи, Лермонтовська, Саксаганського, Грушевського, Німецька, Глінки, Заньковецької, Українська; та дороги з Галковського до Калачевського шахтоуправління і з міста до станції Червона та фабрично-заводського району [2].

У місті були проблеми з електроенергією. Відповідно до Наказу «Про обмеження користування електроенергією» було заборонено

користуватися електроопаленням і, навіть, електроприладами. Магазинам було заборонено освітлювати рекламу та вивіски. В квартирах можна було користуватися однією лампочкою в кімнаті. За порушення даних правил передбачався штраф, і навіть арешт, з подальшим вилученням електроприладів. У 23 номері газети «Дзвін» зазначаються норми використання електроенергії в розмірі до 30кв, заборонено використовувати лампочки більше 60 Ватт. За перевищення лімітів передбачався штраф у десятикратному розмірі і взагалі припинення подачі електричного струму в подальшому. Для власників підприємств відбувалось встановлення лімітів в індивідуальному порядку [6].

З 1 вересня 1943 німецька влада встановила термін сплати квартплати до 15 числа кожного місяця. За запізнення нараховувалась пеня у розмірі 20%. Тих, хто не сплачував до кінця місяця підлягали виселенню [8].

З 16 листопада 1941 року встановлюється комендантська година, Населенню заборонено знаходитися на вулицях міста з 21 години до 4 години ранку.

Восени 1943 року було вирішено розпочати роботу над відновленням роботи електротранспорту. В наявності було сім моторних та три причепних вагони. Рух можливо було відновити по одній колії з проїздом. Наголошувалося, що роботи потрібно розпочати найближчим часом. Причиною цього слугувало руйнування та розкрадання колії. Населення розбирало шпали на паливо та інші господарські потреби [5].

З 27 жовтня 1941 року Криворізькому районі розпочала функціонувати українська пошта. Пошта пересилала часопис «Дзвін» та службову кореспонденцію. Тимчасово приватне листування не приймалася. За пересилку кореспонденції плата не здійснювалась. Пошта ходила поки що тричі на тиждень, у дні виходу часопису «Дзвін». Окрім

цього планувалося відновлення телеграфного зв'язку [4]. Для забезпечення таємниці листування встановлено поштові скриньки доступ до яких мали лише працівники пошти, місцевим органам влади обмежений.

Таким чином, на основі наявних джерел можна стверджувати, що життя мешканців Криворіжжя у часи німецької окупації було суворим. Адміністрація міста встановлювала свій порядок, свої правила для підтримки дисципліни. У місті були проблеми з постачанням очищеної води та обмежено користування електроенергією. Водночас, нова влада намагалася показати, що вона краща за радянську, займаючись певним містовпорядкуванням - як то організація роботи комунальних господарств; створення будинкоуправ, на які покладалась відповідальність за чистоту вулиць, доріг, вбиралень. Багато уваги приділялося пропаганді, возвеличення особи Гітлера, діям проти соціалізму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- 1.Кривий Ріг: лихоліття 1941-1945 рр.» / В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П.Шляхтич, Ю.Ю. Фасольняк / – Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2015. – 515 с.
- 2.Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 26 жовтня 1941 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/334/603/>.
- 3.Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 29 жовтня 1941 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/334/596/>.
4. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 5 листопада 1941 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/334/587/>.
- 5.Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 9 листопада 1941 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/334/582/>.
6. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 21 листопада 1941 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/334/583/>.
- 7.Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 16 січня 1942 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/334/13234/>.
8. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 28 серпня 1943 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/334/12521/>.

Кутьков Владислав,
студент I курсу факультету географії, туризму та історії: сп. "Історія"
Науковий керівник: Печеніна Н.А.,
кандидат історичних наук, доцент,
Криворізький державний педагогічний університет

**ЖИТТЯ, НАУКОВО-ІСТОРИЧНА ТА КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
П. Л. ВАРГАТЮКА (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

У колі дослідників, краєзнавців є не мало визначних постатей, які вивчали історію та розвиток Криворіжжя. Це, наприклад, Я.Г. Ракитин, Т.П. Воронова, А.В. Дольчук, Л.В. Дояр та інші. З цього кола науковців, найбільший внесок у розвиток історичної науки в Криворізькому педагогічному університеті та дослідженнях краю, який отримав назву Кривбас, належить відомому вченому, доктору історичних наук, професору Петру Логвиновичу Варгатюку (1919-2000).

Петро Логвинович Варгатюк народився 24 листопада 1919 р. в с.Берестівець Уманського повіту Київської губернії (нині - Уманський район Черкаської області). Закінчивши 1935 р. місцеву семирічну школу, переїхав із сім'єю в Кривий Ріг, де протягом року працював робітником на руднику ім. Ф. Е. Дзержинського. Після закінчення середньої школи 1938 р. поступив на історичний факультет Київського педагогічного інституту. Під час Другої світової війни у зв'язку з наближенням фронту була організована евакуація промисловості та людських ресурсів, тому Петро Логвинович продовжує навчання в Середньоазітському державному університеті в Ташкенті і там же працює лаборантом на воєнній кафедрі. Закінчивши університет

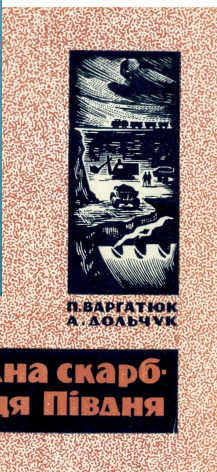
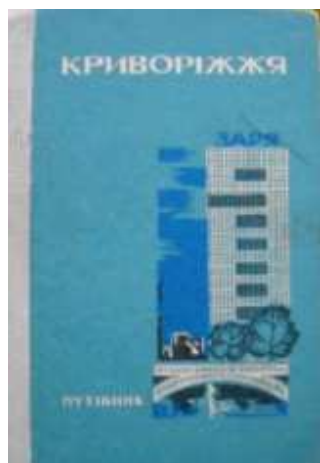
П.Л.Варгатюк працював завідуючим навчальною частиною і викладачем історії у Велико-Наримській середній школі (Казахстан). 3 вересня 1942 р. був мобілізований до лав Червоної Армії. В липні 1944 р., по завершенню навчання у Харківському військовому училищі хімічного захисту Червоної Армії П.Л. Варгатюк був направлений на фронт. На війні він - командир взводу, потім роти хімзахисту 43-ї стрілецької Тартуської Червонопрапорної дивізії 42-ї армії, яка воювала у Прибалтиці [2, с.151].

Після завершення Другої світової війни Петро Логвинович займав посаду начальника хімічної служби полку [5]. Демобілізувавшись в лютому 1946 році, він поступив на роботу в Криворізький педагогічний інститут. Там Петро Логвинович пройшов шлях від асистента до професора: в 1950-1951 роках - асистент, старший викладач, в 1951-1954 роках - доцент, в 1958-1975 роках - завідувач кафедрою марксизму-ленінізму.

Науковий доробок П. Л. Варгатюка налічує понад 400 праць, документів і брошур, написаних особисто та у співавторстві. В 1950 р П. Л. Варгатюк захистив кандидатську дисертацію на тему «Більшовицька організація Катеринослава в роки нового революційного піднесення», у 1970 р . - докторську дисертацію на тему «В. І. Ленін і діяльність більшовицьких організацій Донбасу, Придністров'я і Криворіжжя в дожовтневий період».

24 березня 1972 року історику було присвоєно звання професора. Петро Логвинович був науковим редактором, членом редакційних колегій багатьох наукових видань, редагував статті та монографії, збірники наукових статей і документів. Десять років був членом редколегії видання «Український історичний журнал». Він сприяв творчому становленню

декількох десятків кандидатів і докторів історичних наук. Все своє трудове життя Петро Варгатюк брав активну участь у громадському житті, став основоположником видання краєзнавчої літератури в Кривому Розі. У своїй основі, наукова діяльність Петра Варгатюка проходить у вивченні актуальних проблем історії більшовитських організацій України та історії КПРС і КПУ. Багато часу вчений присвятив вивченню історії Дніпропетровщини та Криворіжжя.

Зокрема, під час написання докторської дисертації П.Л.Варгатюк починає вивчати та досліджувати Криворіжжя. Саме за його ініціативи починається видавництво книжок, які пов'язані з вивченням історії міста, розвідками щодо заснування Кривого Рогу, його розвитком за роки Радянської влади, дослідженням участі трудящих Криворіжжя боротьбі за владу Рад та за побудову соціалізму. В перших виданнях - "Рудна Скарбниця Півдня" та путівнику "Криворіжжя" - науковець знайомить читачів з минулим й сучасним Кривого Рогу та наводить цікаві факти щодо його заснування, згадуючи 1761 рік - рік відкриття Свято-Миколаївської церкви [8, с. 165]. Також уваги заслуговує й робота "Кривому Рогу 200", написана у співавторстві з колективом авторів - краєзнавців-істориків: Я. Г. Ракітіним, А. В. Дольчуком, Т. П. Воронової, І. М. Сіренко та ін. П.Л.Варгатюк почав друкуватись у рубриці "Ріднокрай" газети "Червоний Гірник". Саме там він оприлюднив записки академіка Василя Зуєва, які вважаються першою науковою згадкою про поклади залізних руд в районі річок Саксагань і

Інгулець та висвітлив діяльність О. Поля як "Колумба залізного Кривбасу" [3, с.139].

На окрему увагу заслуговує робота науковця і краєзнавця П.Л. Варгатюка по підготовці обласного тому 26-томного видання "Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область". Його виходу з друку у 1969 році передувала кропітка ґрунтовна робота протягом кількох років. Так, у жовтні 1966 року відбулась робоча нарада редакційної колегії видання, до складу якої входив і П.Л.Варгатюк [9].

Його робота над цим виданням була відзначена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР (Указ Президії ВР Української РСР від 25 лютого 1975 р.)

За кілька років до цієї події, а саме у грудні 1972 року вагомі наукові та професійні здобутки, активна участь П.Л.Варгатюка у житті міста були відзначені занесенням його ім'я до Книги трудової слави Кривбасу [10].

На долю науковця також випадало й не мало випробувань. За визначенням самого Петра Логвиновича, за часів тоталітарної радянської системи він себе постійно відчував начебто під скляним ковпаком «органів» - як син репресованого у 1936-му році [4, с.72]. Батько вченого на той час працював столяром на меблевій фабриці і родина мешкала у Кривому Розі. Строк покарання закінчився напередодні війни та невдовзі батька не стало [1].

Окрім життєвих випробувань П.Л.Варгатюку довелося пройти через випробування і як науковцю. Одне з них було пов'язане із святкуванням 200-річного ювілею Кривого Рогу, коли бюрократія бажала змінити дату відкриття Саксаганського рудника з 1881 року на 1875 рік, щоб в одночасно отримати кошти від Міністерства чорної металургії на двохсотріччя міста та на сторіччя першого рудника на Криворіжжі. До

цієї задумки хотіли включити і Петра Логвиновича, але той відмовився співпрацювати. Обурення номенклатури через такий вчинок історика призвело до звинувачень та обмежень друку його праць. Через це науковець був вимушений покинути Кривий Ріг та розпочати свою діяльність у Києві, в Інституті історії партії при Центральному Комітеті Комуністичної партії України на посаді старшого наукового співробітника. Попри всі обставини, Петро Варгатюк продовжує видавати роботи присвячені історії Криворіжжя. У 1988 році він друкує працю з історії Донецько-Криворізької республіки, а в 1990 році - збірник статей у співавторстві з П. М. Шморгуном "Маршрутами історії". В цих роботах автори закликають звільнитися від догматизму, однобокості та наводять аргументи, щодо взаємних революційних зв'язків Росії та України та їх рівну роль у тих подіях.

За роки наукової діяльності теоретичний доробок Петра Логвиновича було опубліковано на сторінках "Українського історичного журналу", він був автором кількох статей в "Українській Радянській Енциклопедії", "Радянській енциклопедії історії України"; був заступником редактора енциклопедичного довідника "Великий Жовтень і громадянська війна на Україні". Разом з цим здійснював велику роботу як науковий редактор. Свій величезний досвід історичної, пошукової, дослідницької, краєзнавчої, педагогічної роботи П.Л. Варгатюк передавав майбутнім поколінням науковців. Він сприяв творчому становленню й зростанню кількох десятків кандидатів і докторів історичних наук [11, с.37].

Отже, з огляду на значний внесок професора П.Л.Варгатюка в дослідження історії Криворіжжя та Дніпропетровщини, активну участь у житті міста, доречним буде вирішення питання щодо увічнення пам'яті науковця у нашому місті.

Джерела та література:

1. Автобіографія Варгатюка Петра Логвиновича. 15.02.1953 р. Фонди музею КДПУ: Професори Криворізького державного педагогічного інституту.1944-1999, б/н
2. Варгатюк Петро Логвинович // Український історичний журнал. 2000. №6. - С. 151-152.
3. Варгатюк П.Л. Колумб Залізородного Кривбасу // Червоний Гірник. 1992. - №139.
4. Варгатюк Петро Слово про друга: Етюд до біографії К.Й.Ровди. Кур'єр Кривбасу. 1996. №57-58. С. 72-76.
5. Выписка из военного билета Варгатюка Петра Логвиновича. Фонди музею КДПУ: Професори Криворізького державного педагогічного інституту.1944-1999, б/н
6. Варгатюк П.Л. Ще раз про виникнення Кривого Рогу (до 220-річчя міста) // Кур'єр Кривбасу. - 1997. - №73-74 (березень). - С. 121-137.
7. Дояр Л. В. Видатний краєзнавець Криворіжжя - Петро Логвинович Варгатюк // Криворіжжя - рідний край: сторінки історії . Кривий Ріг, 2009. С. 136-143.
8. Криворіжжя: Путівник / П.Л. Варгатюк. - Дніпропетровськ: Промінь, 1969. - 165 с.
9. Наказ по Криворізькому державному педагогічному інституті від 10 жовтня 1966 р. за № 191. Архів Криворізького державного педагогічного університету: Накази по Криворізькому державному педагогічному інституті: січень-грудень 1966 р..
10. Наказ по Криворізькому державному педагогічному інституті від 25 грудня 1972 р. за № 328. Архів Криворізького державного педагогічного університету: Накази по Криворізькому державному педагогічному інституті: червень-грудень 1972 р..
- 11.Шайкан В. Історична спадщина Петра Варгатюка - невідомого науковця-історика, педагога, краєзнавця (до 90-річчя з дня народження) / В. Шайкан, А. Дробот // Історія в школі. - 2009. - № 11-12. - С. 37.

**Шостак Тетяна,
учениця 11-го класу, КЗШ № 113
Керівник: Пеннер О.В,
вчитель історії, КЗШ № 113**

ІСТОРІЯ ПЕРЕТВОРЕНЬ: ВІД РОБІТНИЧОГО КЛУБУ ДО ХРАМУ СВЯТОГО ПЕРВОМУЧЕНИКА І АРХІДІЯКОНА СТЕФАНА

Втрата новим поколінням моральних орієнтирів за останні роки набрала загрозливих масштабів, тому звертання автора дослідження до

невичерпних духовних джерел культурних пам'яток рідного краю є більш ніж своєчасним. Актуальність даної теми не викликає заперечень.

Автор роботи під час навчальних екскурсій зацікавилася величною будівлею в класичному стилі, в історії якої віддзеркалюється історія рідного міста, а можливо й цілого народу.

Досліджень на цю тему не дуже багато, так як заклади, які тут існували швидко змінювали один одного. Найбільш цінні – книги істориків П.Варгатюка та Я.Ракитіна, статті наукового співробітника Криворізького історико-краєзнавчого музею Ірини Стеблини та журналіста Владислава Шульги.

Робота побудована в основному на документах та матеріалах Криворізької єпархії, Криворізької іконописної школи, фондів інституту «Кривбаспроект», матеріалах Криворізького історико –

краєзнавчого музею та особистих інтерв'ю втора з прихожанами храму [3].

Об'єктом дослідження даної роботи є культурне життя Криворіжжя.

Предметом – історія створення та діяльність установ, які в різний час розташовувалися в будинку по вулиці Дишинського 11.

«Минувшину нашого краю, - писав Михайло Грушевський, - найкраще оповідає нам сама земля» [2,17].

На початку ХХ століття на місці величної споруди, побудованої в класичному стилі стояв невеликий будинок, де була розміщена казарма вантажників рудника «Дубова Балка», побудована акціонерним «Товариством криворізьких залізних руд» в 1891 році. [1,62].

Але так сталося, що за часів громадянської війни рудник, а разом з ним і всі житлові приміщення було зруйновано.

Влітку 1917 року почалися відновлювальні роботи і казарму переобладнали під робітничий клуб. Працюючи після роботи, добровільно і безкоштовно, десятки робітників разом з військовополоненими – угорцями, які опинилися на території нашого краю після бурхливих подій Першої світової війни, за кілька днів збудували сцену, обладнали зал для глядачів на 200 місць. Це був перший на Криворіжжі робітничий клуб. При ньому діяв аматорський театральний гурток, добродійні вистави якого збирали кошти для безпритульних дітей нашого міста та голодуючих оточуючих сіл.

У клубі влаштовувались цікаві концерти, проводилися лекції місцевих та столичних ораторів. Крім того тут було зібрано бібліотеку, яка налічувала близько 2 тис. книг, що мало, на погляд автора

найбільш важливе значення для малописьменних робітників. Певний час (з 1920 – по 1925) в приміщені клубу працював «лікнеп».

У 20-30 рр. ХХ століття цей будинок став центром ідеологічної пропаганди більшовицьких ідей, але, що саме важливо, єдиним культурним осередком міста. За непогоди в клубі відбувались збори та мітинги трудящих. Зараз в колишньому клубі розташовані господарчі приміщення .

Спокій жителів Криворіжжя порушила Друга світова війна. Тисячі будинків та культурних споруд було варварські зруйновано фашистськими загарбниками. Але клуб вистояв в його стінах було розміщено госпіталь, спочатку – німецький, а потім радянський.

У післявоєнний період були відбудовані зруйновані і споруджені нові клубні заклади. На місці робітничого клубу в 1953 році побудовано Палац культури рудника «Більшовик» [1,127].

У 1963 році культурний заклад дещо змінив свій профіль. У будівлі по вулиці Дишинського, 11 було відкрито Криворізький філіал Дніпропетровського будинку науково – технічної пропаганди. Він

займався підготовкою та проведенням науково – технічних семінарів, нарад і конференцій, розробкою рекомендацій та впровадженням їх у практику роботи гірничорудних підприємств Кривбасу, керував роботою шкіл передового досвіду, сприяв впровадженню у виробництво нової техніки [1,129].

Центром цієї культурної установи був у свій час геологічний музей, колекція якого славилася далеко за межами рудника. Нині ця колекція зберігається в Криворізькому Національному Університеті.

У правому крилі цієї будівлі в 1963 році був відкритий міський Будинок Вчителя [1,130]. Кожного дня у ньому відбувалися зустрічі з цікавими людьми, диспути, присвячені найактуальнішим проблемам виховання підростаючого покоління, а щосуботи - вечори відпочинку для педагогів.

У будинку часто готували концерти до дня Вчителя, 8 Березня, вечори вшанування ветеранів педагогічної праці.

У 2001 році завдяки ініціативі міського голови Ю. Любоненка ця будівля була передана у власність Українській Православній Церкві [3].

У 2014 році було відреставровано частину будівлі храму, які знаходилися в аварійному стані. Ця будівля пережила в минулому сторіччі цілу історію перетворень і змін.

Таким чином, будівля по вулиці Дишинського, 11 – це унікальний феномен культурного життя Криворіжжя. Тут підвищували свій професійний рівень гірники та зберігалися унікальні колекції; вирувало культурне життя та відбувалися спортивні змагання; вшановували ветеранів праці та проводжали в «добру путь» молодь.

Зараз тут храм Святого Первомученика і архідиякона Стефана УПЦ. Проводячи дослідження, автор роботи прийшла до дуже важливого висновку, що навіть одна єдина будівля, яка весь час залишалася своєрідним культурним осередком, може мати величезний вплив на життя цілого міста. Тому що, як зазначив О. Уайльд: «Благо, яке дарує нам мистецтво, не в тому, чого ми від нього навчаємося, а в тому, якими ми завдяки йому стаємо» [4,158].

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Варгатюк П.Л. Кривому Рогу 200 / П.Л.Варгатюк. - Дніпропетровськ: Промінь, 1975.- 205 с.
2. Грушевський М. Історія України / М. Грушевський.- К.: Либідь, 1992.- 228 с.
3. Кузнєцов В.І. Інтерв'ю /Магнітофонний запис. – Кривий Ріг. – 02.12.2018 року.
4. Уайльд О. Афоризми / О.Уайльд. – К.: Либідь, 2001.- 190 с.

**Мішака Богдан,
учень 8-го класу, КНВК №35 «Імпульс»**

ЛЮДИНА І СТАЛЬ: ПАМ'ЯТІ В. М. ГУРОВА

Народ, позбавлений минулого, не має майбутнього. Нація згасає, коли забувається історія, втрачається її культура, порушуються традиції, нехтуються звичаї. Усі сторінки історії українського народу — це реальне життя народу в різні історичні періоди, які не можна перекреслити або стерти з пам'яті народу.

Від покоління до покоління передаються особливості українського народу через історичну пам'ять, через засвоєння культурних надбань, традицій тощо.

Загальнонаціональна історична пам'ять — це культурна, ідеологічна угода між різними варіантами локальних моделей пам'яті, які належать різним соціальним групам та політичним силам. Однак, умовою її «укладання» має бути лояльність до стану об'єктивної реальності української нації й держави та державна незалежність сьогодення повинна підтримуватись традицією фактів державної незалежності в минулому. Проте часто спостерігаємо, настільки взаємовиключні моделі пам'яті, що їх солідаризація неможлива, а це посилює складність ситуації в демократичному суспільстві [1].

В даний час одним з найбільш популярних напрямків є історія повсякденності, приватне життя, відносини між родичами, друзями, щоденні умови праці та існування, уявлення про світ і емоційне життя людей.

Історію міст країни своєю працею пишуть самі люди. Але є особистості, які на певному часовому етапі зіграли, без удаваної скромності, вирішальну роль в житті не тільки трудового колективу, а й

усього міста. До таких особистостей, без сумніву, належить Вадим Миколайович Гуров (1937-2015). Він все своє життя нерозривно пов'язаний з підприємством ВАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг».

Серед тисячі професій Вадим Миколайович Гуров обрав єдину, що стала справою всього життя. Металургії він відданий всім серцем і душею. Народився 22 лютого 1937 р. у м. Кривий Ріг. Закінчив Дніпропетровський металургійний інститут за спеціальністю інженер-металург. На Криворізькому державному гірничо-металургійному комбінаті «Криворіжсталь» (нині – ПАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг») з 1959 до 1994 рр. пройшов шлях сталеплавильника від підручного сталевара до начальника цеху. Працював помічником майстра, заступником начальника цеху, заступником начальника комплексу лабораторій, заступником головного інженера з техніки безпеки. Потім став керівником блоку відразу двох сталеплавильних цехів – мартенівського та конверторного, що було на той час новацією у світі. Завжди цікавився новими технологіями, продумував власні підходи до виробництва. Металургійна галузь червоною ниткою пройшла по його долі. Велике значення підприємство і місто мали у його житті.

Працюючи на підприємстві завжди був привітним, доброзичливою людиною. Своїм працівникам та мешканцям міста зазначав: «Головне, дорогі мої земляки, не вішати ніс. Вірити в майбутнє нашого міста, кожному, у міру можливості, внести свій вклад, свою частинку душі в загальну «скарбничку» процвітання Кривого Рогу. Треба ставити перед собою максимальні завдання і домагатися їх виконання, тоді неможливе стає можливим. [5]

Вважав своїм обов'язком допомагати конкретним молодим людям, а не взагалі. [4, с. 2] Про майбутнє міста металург думав постійно. Адже зв'язка «підприємство-місто» є дуже сильною. [5]

За своє життя В. Гуров є трудівником він є автором і співавтором 56 винаходів та 18 наукових публікацій. На міжнародних конгресах сталеплавильників в 1992–1993 рр. Вадим Миколайович обраний головою мартенівської секції. Але важливо наступне. Законопроект, автором якого був Вадим Миколайович, отримав підтримку у Верховній Раді України. Згодом, В. М. Гуров виступив з ініціативою іноземного інвестування в металургійний комплекс України з метою залучення нових технологій та світових стандартів управління виробництвом. Завдяки активній позиції Вадима Миколайовича був прийнятий Закон України «Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України», дозволив вивести з кризи металургів. Головна ідея цього Закону – допомогти сильним підприємствам, для яких були створені умови, а не пільги. Саме Вадим Гуров ініціював у парламенті законопроект, за яким один відсоток виручених від продажу «Криворіжсталі» коштів – 24 млрд грн – державна казна переказує в розпорядження криворізької міської громади. На меті мав хоч якось відшкодувати незручності, пов'язані з надмірним забрудненням довкілля шкідливими викидами металургійного виробництва, адже навколо Кривбасу виросло ціле покоління, якому не довелося пити воду з криниць та джерел рідної землі. Гроші йдуть на будівництво і реконструкцію водогонів. Тісні зв'язки Вадим Гуров підтримував з рідним вишем, проводив конференції, виступав перед студентами, допомагав кафедрі випустити посібник з виробництва сталі. Дбав про молоду зміну. Наш криворізький меценат започаткував однойменний турнір «Кубок Гурова»

у 2002 році. Улюблений вислів Вадима Миколайовича, яким керувався все життя: «Якщо бути, то бути кращим».

Традиція вручення іменної стипендії Вадима Гурова кращим учням металургійних профтехучилищ з часом розширилася і поширилася на технікуми, вузи і навіть школи. «Гурівськими стипендіатами» стали представники 81-го і 16-го науково-технічних ліцеїв, 91-й гімназії, середньої школи №52, металургійного і коксохімічного технікуму і, звичайно, Криворізького металургійного факультету Національної металургійної академії України. Вручення Вадимом Миколайовичем іменних стипендій відбувалось в рамках Дня Знань, що традиційно проводиться навчально-науковим комплексом Національної металургійної академії України. А на нагородженні стипендіями постійно присутні високопоставлені персони. Це і мер міста Кривого Рогу Юрій Вілкул, голова адміністрації з виробництва ПАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг» Володимир Шеремет, директор Криворізького інституту Кременчуцького університету економіки інформаційних технологій і управління Вікторія Григор'єва, представники міської та районної влади.

«Від молодого покоління потрібно одне - бажання вчитися. Все решта додасться» – зазначав металург. І стипендія Гурова доводиться тут як не можна до речі.

Народний депутат трьох скликань, Заслужений металург України, почесний громадянин Кривого Рогу Вадим Гуров займався активною громадською діяльністю. Про діяльність політика знають більшість мешканців Кривого Рогу. І з цим пов'язана історія відомої в місті школи – КНВК №35 «Імпульс». Тут крім звичайного футбольного поля за активним сприянням В.М. Гурова побудовано багатофункціональний спортивний майданчик зі штучним покриттям. Свого часу тут навіть юні

футболісти з ФК «Кривбас» відточували свою майстерність. в самій будівлі - все «Гурівське», від даху до підлоги в 56 кабінетах. Ремонт покрівлі вимагав чималих грошей - згадує директор школи Раїса Степанівна Лисенко. - Завдяки наполегливості Вадима Миколайовича нас включили в свій час до Програми реконструкції шкіл, затвердженого Кабінетом Міністрів. З Києва прийшли гроші, і проблема була вирішена. А ось внутрішній ремонт виконали за рахунок бюджетних коштів та спонсорської допомоги. Зрозуміло, не без допомоги Гурова. Покрівля ліцею дійсно стала сучасною та забезпечила подальший розвиток навчально-виховного процесу. [2 с. 150]

До сказаного варто додати Гуровський «стандарт»: щорічні м'ячі в подарунок, солідну підписку і, звичайно ж, комп'ютеризацію. Директор школи Раїса Степанівна Лисенко вважає діяльність Вадима Миколайовича громадянським подвигом. [2 с. 150]

Тому, як почесному громадянину і заслуженому діячу міста Кривий Ріг та на виконання закону про декомунізацію вулицю Постишева перейменовано у вулицю Вадима Гурова. Ця вулиця поєднує два великих промислових райони Кривого Рогу: Довгинцівський та Металургійний, де відбувалося професійне становлення нашого земляка як металурга та реалізовувались масштабні плани В.М.Гурова — політика та громадського діяча.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА :

1. Артюх В. О. Що таке історична пам'ять? [Електронний ресурс] Режим доступу : [http:// essuir.sumdu. edu.ua/ bitstream / 123456789 / 31202 / 1 / Artyukh_%20istorychna_pamyat.pdf](http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31202/1/Artyukh_%20istorychna_pamyat.pdf).
2. Гуров Н.В. Моя партія – Кривас – Ж.: Рута – 2016 590 с.
3. Закон України про державну службу // Відомості Верховної Ради України.–1993. – № 52. – С. 490.
4. Тіміргалєєва Л. Поспішайте робити добро // Червоний Гірник 29 вересня 2009 №147 С2
5. Филяева Т. Вадим ГУРОВ: «Я по-прежнему с трудовым коллективом» // Металург [Електронний ресурс] Режим доступу <https://ukraine.arcelormittal.com/index.php?id=126&p=584>

Історія шкільної освіти на Криворіжжі. До століття Криворізької загальноосвітньої школи I-III ступенів №8

Роботу виконав:

Веретик Олександр Миколайович,

учень 9-А класу

*Криворізької загальноосвітньої школи I-III
ступенів № 8*

Керівник:

Ляшок Інна Іванівна,

*вчитель історії Криворізької загальноосвітньої
школи I-III ступенів №8,*

спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії

- Історія 8-ої школи бере свій початок в далекі та грізні 20-ті роки ХХ століття. Спочатку школа була відкрита в приміщенні колишньої приватної жіночої гімназії пані Головченко по вулиці Церковній (був. Калініченка, 5). Цей будинок зберігся і до наших днів. Згодом вона стала називатися Трудова фабрично-заводська семирічка черга 8 (на штампі школи був позначений № 8, а черга 8). Завідуючим школою був Шкуренко І.М.
- У січні – квітні 1919 р. було проголошено основні принципи радянської системи освіти й виховання: загальність, доступність для всіх, безкоштовність і обов'язковість шкільної освіти. Раднаркомом України було видано декрети, про школу, згідно з якими церква відокремлювалася від держави і школа від церкви, скасовувалася плата за навчання в усіх без винятку навчальних закладах, усі приватні школи було передано державі, запроваджено спільне навчання хлопців і дівчат.

- У 1928 році було розпочато будівництво нової 8 школи, яке було закінчено у січні 1930 року (по вулиці Першотравнева). У перші роки після відкриття школа залишалася семирічкою. Директором був Хохол А.П.
- У 1932 - 1933 навчальному році школа вперше в історії шкіл міста Кривого Рогу набрала восьмий клас, в 1935 році відбувся перший у Кривому Розі випуск десятого класу. Школа стала називатися Повна Середня Зразкова Десятирічка №8. Директором був Сіножацький П.О.
- Починаючи з наступного навчального року, школа випускала по два десятих класи.

- До початку війни школу готували як госпіталь для поранених, але це не вдалося тому, що 13 серпня 1941 року Кривий Ріг був окупований. Протягом окупації міста в школі був розташований німецький шпиталь. Коли Радянська Армія в лютому 1944 року наближалася до Кривого Рогу, зі шпиталю були вивезені німецькі поранені, медичне обладнання, а школа була підірвана і горіла. Полум'я цієї пожежі відбивалося у водах річок Інгульця та Саксагані.
- Минуло кілька років, школу відновили і надбудували (звели третій поверх). 1 вересня 1952 року школа прийняла перших учнів. Директором була Каніболоцька О.Т.

У мальовничому куточку,
де зливаються разом річки Інгулець і Саксагань
розташована Криворізька загальноосвітня школа I - III ст. № 8,
історія якої налічує 99 років.
У школі навчаються 889 учнів.
Працює в школі 76 педагогічних працівників.

